

เทวนารี “เทียนโฮ่วเต็งหม่าย” “ต๋วยบ่วยเต็งเหนียง” และ “เจียตุนเต็งเหนียง” : การกลืนกลายทางวัฒนธรรมภายใต้บริบทการนับถือบูชา “เจ้าแม่ทับทิม”

เจษฎา นิลสงวนเดช^{1 *}

อาจารย์ ดร.

คณะมนุษยศาสตร์ มหาวิทยาลัยหอการค้าไทย

jessada_nin@utcc.ac.th

รับบทความ: 28 สิงหาคม 2568

แก้ไขบทความ: 2 ตุลาคม 2568

ตอบรับบทความ: 29 ตุลาคม 2568

บทคัดย่อ

บทความนี้มุ่งศึกษาการกลืนกลายและการผสมกลมกลืนทางวัฒนธรรมในการนับถือบูชา “เจ้าแม่ทับทิม” ในบริบทสังคมไทย โดยวิเคราะห์ตามความเชื่อของกลุ่มจีนไหหลำที่บูชาเจ้าแม่ 3 องค์ คือ “เจ้าแม่เทียนโฮ่วเต็งหม่าย” (天后聖母) “เจ้าแม่ต๋วยบ่วยเต็งเหนียง” (水尾聖娘) และ “เจ้าแม่เจียตุนเต็งเหนียง” (正順聖娘) ซึ่งถูกเรียกรวมในภาษาไทยว่า “เจ้าแม่ทับทิม” โดยเก็บรวบรวมข้อมูลจากผู้ให้ข้อมูลจากศาลเจ้าแม่ทับทิมทั้งแบบไทยและจีน จำนวน 100 แห่ง ที่ได้จากการเลือกกลุ่มตัวอย่างแบบเจาะจง แล้วนำข้อมูลมาวิเคราะห์ตามวัตถุประสงค์การวิจัยที่กำหนดไว้

ผลการวิจัยพบว่า เมื่อชาวจีนไหหลำอพยพมายังประเทศไทย ได้นำคติการบูชาเจ้าแม่ทั้ง 3 องค์มาผสมผสานกับความเชื่อของชาวจีนฮกเกี้ยนที่นับถือบูชา “เจ้าแม่มาจ้อ” (媽祖) ซึ่งเทวลักษณะคล้ายคลึงกัน ทำให้เกิดความเข้าใจคลาดเคลื่อนว่าคือองค์เดียวกัน และเรียกขานในนามเดียวกันว่า “เจ้าแม่ทับทิม” นอกจากนี้ ยังพบว่าความเชื่อเรื่องเจ้าแม่ทับทิมในไทยผสมผสานกับคติผีอารักษ์ไทยดั้งเดิมและเทพารักษ์สตรีของชาวจีนแต้จิ๋วคือ “ปึงเถ่าม่า” (本頭媽) ซึ่งถูกเรียกว่าเจ้าแม่ทับทิมเช่นกัน สะท้อนให้เห็นถึงการหลอมรวมความเชื่อจีน-ไทยในสังคมไทยอย่างต่อเนื่อง ทำให้การนับถือเจ้าแม่ทับทิมในสังคมไทยเป็นผลจากกระบวนการกลืนกลายและการผสมกลมกลืนทางวัฒนธรรมระหว่างกลุ่มชาวจีนไหหลำ ฮกเกี้ยน และแต้จิ๋ว กับความเชื่อพื้นถิ่นไทย โดยมีการปรับเปลี่ยนให้สอดคล้องกับบริบททางสังคมไทยอย่างกลมกลืน

คำสำคัญ: เจ้าแม่เทียนโฮ่วเต็งหม่าย, เจ้าแม่ต๋วยบ่วยเต็งเหนียง, เจ้าแม่เจียตุนเต็งเหนียง, เจ้าแม่ทับทิม, การกลืนกลายทางวัฒนธรรม

¹ ผู้แต่งหลัก (First Author)

* ผู้ประพันธ์บรรณกิจ (Corresponding Author)

Goddess “Tian Hou Deng Mai” “Dui Buai Deng Niang” and “Jia Dun Deng Niang”: Cultural assimilation in the context of worship of “Chao Mae Tuptim”

Jessada Ninsa-nguandecha

Ph.D., Lecturer

Faculty of Humanities,

University of the Thai Chamber of Commerce

jessada_nin@utcc.ac.th

Received: August 28, 2025

Revised: October 2, 2025

Accepted: October 29, 2025

Abstract

This article aims to examine the processes of cultural assimilation and syncretism in the worship of 'Chao Mae Tuptim' within the context of Thai society. The study analyzes belief systems among the Hainanese Chinese community, who venerate three deities—'Chao Mae Tianhou Deng Mai' (天后聖母), 'Chao Mae Dui Buai Deng Niang' (水尾聖娘), and 'Chao Mae Jia Dun Deng Niang' (正順聖娘)—collectively referred to in Thai as 'Chao Mae Tuptim'. Furthermore, the research incorporates fieldwork conducted at 100 Chao Mae Tuptim shrines, encompassing both Thai and Chinese architectural styles. A purposive sampling method was employed, whereby the researcher exercised discretion in selecting shrine samples that possess specific characteristics aligned with the research objectives.

Based on the content analysis of this research, it was found that when Hainanese Chinese migrated to Thailand, they brought with them the worship of three goddesses. These beliefs were later integrated with the existing traditions of the Hokkien Chinese, who worship Mazu (媽祖), a deity with similar characteristics. This convergence led to a misinterpretation that all the deities were one and the same, resulting in their collective identification as Chao Mae Tuptim in the Thai context. Furthermore, the belief in Chao Mae Tuptim in Thailand has also merged with indigenous Thai guardian spirit traditions and the

Teochew Chinese worship of the female deity Pung Tao Ma (本頭媽), who is likewise referred to as Chao Mae Tuptim. This reflects a continuous process of cultural and religious fusion between Chinese and Thai traditions. Ultimately, the worship of Chao Mae Tuptim in Thai society is the outcome of cultural assimilation and syncretism among Hainanese, Hokkien, and Teochew Chinese communities, harmonized with local Thai spiritual beliefs and adapted to fit the Thai social context.

Keywords: Tian Hou Deng Mai, Dui Buai Deng Niang, Jia Dun Deng Niang, Chao Mae Tuptim, Cultural Assimilation

บทนำ

เจ้าแม่ ตามคำนิยามในพจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. 2554 อธิบายไว้ว่า หมายถึง เทพารักษ์ผู้หญิงที่ถือว่าศักดิ์สิทธิ์จะให้ความคุ้มครองรักษาได้ เช่น เจ้าแม่ทับทิม, หญิงผู้เป็นใหญ่ หรือมีอิทธิพลในถิ่นนั้น (สำนักงานราชบัณฑิตยสภา, 2556, น. 336) “เจ้าแม่ทับทิม” จึงมีความสำคัญและได้รับการบูชาในสังคมไทยอย่างต่อเนื่อง การนับถือบูชาเจ้าแม่ทับทิมฝ่ายจีนในสังคมไทย แม้แต่ในพระบรมมหาราชวังก็ยังรับอิทธิพลความเชื่อนี้ เห็นได้จากการสร้างแก่นารายณ์ บริเวณ กำแพงแก้วของหมู่พระที่นั่งจักรพรรดิพิมานทางด้านทิศตะวันตก สันนิษฐานว่าเป็นแท่นที่พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยโปรดเกล้าฯ ให้สร้างขึ้นในปลายรัชสมัยของพระองค์ เพื่อเป็นที่สำหรับเสด็จ ออกทรงงานช่าง ลักษณะสถาปัตยกรรมเป็นอาคารโถงขนาดเล็กกรุปี่เหลี่ยมผืนผ้า มีลักษณะแบบจีนแท้ ตั้งแต่หลังคาถึงฐาน มีฝา 3 ด้าน ด้านหน้ามีเสาในประธาน รับหลังคา 2 ต้น เป็นเสาไม้กลม เขียนลาย มังกรพันเสาสีแดง รองรับด้วยแท่นหินแกรนิต (granite) รูปสี่เหลี่ยมที่ฝา 3 ด้านนั้น ด้านสกัดทั้ง 2 ด้าน เป็นฝาก่ออิฐฉาบปูน ตอนกลางมีหน้าต่าง ลักษณะเป็นช่องลม ทำด้วยไม้ฉลุลายแบบจีน ส่วนด้านหลังซึ่งเป็นด้านประธาน มีแท่นก่ออิฐฉาบปูน ตอนล่างเขียนรูปแบบจีน ตอนบนเหนือแท่นทำเป็นไม้ฉลุลาย ปิดทองบุกระจุก เป็นจุดเด่นของอาคาร ภายในประดิษฐานรูปปั้นเจ้าแม่ทับทิมและบริวาร สองข้างแท่น เป็นช่องลมทำด้วยไม้ฉลุลายแบบจีนรูปกลม (สำนักราชเลขาธิการ, 2531, น. 92) นอกจากนี้ จากการลงพื้นที่สำรวจศาลเจ้า ที่บูชาเจ้าแม่เทียนโฮ้วในฐานะเจ้าแม่ทับทิม พบว่า มีศาลเจ้าเทียนโฮ้วร้าง สันนิษฐานว่าสร้างขึ้นราวปี พ.ศ. 2454 ตั้งอยู่บริเวณริมแม่น้ำเจ้าพระยา ในอดีตอยู่ในเขตพื้นที่วังสามเสน ต่อมา หม่อมราชวงศ์เกษมสโมสร เกษมศรี ทายาทผู้ถือกรรมสิทธิ์ในที่ดินของวังสามเสนได้อุทิศที่ดินและสิ่งปลูกสร้างให้แก่โรงพยาบาลวชิรพยาบาล คณะแพทยศาสตร์วชิรพยาบาล มหาวิทยาลัยนวมินทราธิราช ก็ถือว่าเป็นหลักฐานปฐมภูมิของการนับถือบูชาเจ้าแม่ทับทิมในสังคมไทยแห่งหนึ่ง

ทั้งนี้ จากการลงพื้นที่ศาลเจ้าแม่ทับทิมในประเทศไทย ทำให้ทราบว่า ศาลเจ้าที่มีการบูชาเจ้าแม่ “เทียนโฮ้วเต็งหม่าย” (天后聖母) หรือเจ้าแม่สวรรค์ เจ้าแม่ “ต๋วยบ่วยเต็งเหนียง” (水尾聖娘) หรือเจ้าแม่ท่ายน้ำ เจ้าแม่ “เจียตุ้นเต็งเหนียง” (正順聖娘) หรือเสียนไท่ฟูเหริน (冼太夫人) มีป้าย พระนามเป็นภาษาไทยว่า “เจ้าแม่ทับทิม” เหมือนกัน แสดงให้เห็นถึงความเข้าใจคลาดเคลื่อนเกี่ยวกับเทวสตรีทั้ง 3 องค์ว่าเป็นเจ้าแม่องค์เดียวกัน ทำให้ทางศาลเจ้าจัดทำป้ายชื่อเป็นภาษาไทยคำว่า “ศาลเจ้าแม่ทับทิม” และสาธุชนผู้ศรัทธาต่างนับถือบูชาในนามว่า “เจ้าแม่ทับทิม” เมื่อผู้วิจัยได้ศึกษาชีวประวัติ และเทวดานาน ร่วมกับการลงพื้นที่สำรวจศาลเจ้าที่มีการบูชาเจ้าแม่ทั้ง 3 องค์ เป็นเทพประธาน พบว่า คติการนับถือบูชาเจ้าแม่ทั้ง 3 องค์ ภายใต้บริบทสังคมไทย มีความหลากหลายทางวัฒนธรรม (Multi-Culture) เป็น “พหุวัฒนธรรม” ที่เกิดจากการผสมกลมกลืนของวัฒนธรรมไทยและจีน หรือเป็นการปะทะสังสรรค์ระหว่างวัฒนธรรมกระแสหลัก (great tradition) ที่กล่าวว่าเจ้าแม่ทับทิมเป็น

เจ้าแม่ ฝ้ายจีน และกระแสรอง (little tradition) ที่กล่าวว่าเจ้าแม่ทับทิมเป็นเจ้าแม่ฝ้ายไทยตามคติความเชื่อท้องถิ่นหรือความเชื่อเรื่องผี

ต่อมาเมื่อศาลเจ้ามีการบูรณะใหม่โดยกลุ่มชาวจีนจึงเกิดการกลืนกลายทางวัฒนธรรม (cultural assimilation) ทำให้ความเชื่อที่ว่า เจ้าแม่ทับทิมคือเจ้าแม่ฝ้ายไทยถูกเปลี่ยนแนวคิดเป็น เจ้าแม่ทับทิมคือเจ้าแม่ฝ้ายจีน ทำให้เกิดเป็นวัฒนธรรมใหม่ขึ้นมา ศาลเจ้าบางแห่งไม่มีร่องรอยของความเชื่อท้องถิ่นเดิมหลงเหลืออยู่ กลายเป็นศาลเจ้าจีนและเทวะลักษณะก็กลายเป็นเจ้าแม่ฝ้ายจีนอย่างสมบูรณ์ เช่น ศาลเจ้าแม่ทับทิม อำเภอหัวหิน จังหวัดประจวบคีรีขันธ์ สร้างเป็นศาลเจ้า 4 หลัง แบบเชื่อมติดกัน 4 ศาลเจ้า คือ เจ้าพ่อสายน้ำเขียว เจ้าแม่กวนอิม เจ้าแม่ทับทิม และเจ้าพ่อสมบุญ แต่คนในพื้นที่นิยมเรียกกันว่าศาลเจ้าแม่ทับทิม เนื่องจากเทวะประติมานเจ้าแม่เป็นเทวรูปองค์แรกที่ชาวจีนนำมาบูชาแทนเจวีตรูปเทพารักษ์ที่เดิมประดิษฐานอยู่ ณ เนินดินด้านบนซ้ายมือก่อนจะมีการสร้างศาลาแปดเหลี่ยมในปัจจุบัน ส่วนศาลเจ้าหลายแห่งยังคงรักษาการบูชาตามความเชื่อท้องถิ่นเดิมอยู่ ซึ่งมักจะเป็นป้ายไม้เจวีด นับเป็นศาลเจ้าแม่ทับทิมที่มีการบูชาตามคติความเชื่อแบบไทย นอกจากนี้ยังพบว่า มีศาลเจ้าจำนวนหนึ่งที่บูชา “ปึงเถ่าม่า” (本頭媽) ในฐานะเจ้าแม่ทับทิมด้วย ทำให้การนับถือบูชาเจ้าแม่ทับทิมในสังคมไทยเกิดความหลากหลายในการบูชา

ภาพที่ 1 ภาพจิตรกรรมฝาผนังสะท้อนคติการบูชาเจวีดในสังคมไทย วัดสุวรรณารามราชวรวิหาร แขวงศิริราช เขตบางกอกน้อย กรุงเทพฯ

(ที่มา : เจษฎา นิลสงวนเดชะ, 2560)

คติการบูชาเจวีดในสังคมไทย เห็นได้จากภาพจิตรกรรมฝาผนัง ลักษณะเป็นศาลเจ้าหลังคาทรงจีน เรือนทรงไทยตั้งอยู่โค้งริมแม่น้ำ ภายในบูชาเจวีดแผ่นไม้รูปทรงใบเสมา 2 แผ่น สันนิษฐานว่าวาดขึ้นในช่วงต้นกรุงรัตนโกสินทร์ ผู้วิจัยสันนิษฐานว่า เป็นเจวีดไม้พระภูมินามว่าพระทาสธาราและเจ้าแม่ทับทิม ในฐานะเทพารักษ์สตรีไทย ผู้ปกครองดูแลห้วย หนอง คลอง บึง ลำธาร และแม่น้ำ ซึ่งเป็นการผสมผสานระหว่างความเชื่อของชาวจีนและไทยอย่างกลมกลืน ภาพดังกล่าวอยู่ด้านหลังพระประธานในพระอุโบสถ

วัดสุวรรณารามราชวรวิหาร ริมคลองบางกอกน้อย เป็นภาพที่สะท้อนคติความเชื่อของผู้คนริมแม่น้ำในอดีต โดยมีชายชาวจีนพายเรือ สวมงอบและแต่งกายชุดจีนโบราณ บนเรือมีเด็กคนหนึ่งยกมือไหว้เหนือศีรษะ อย่างนอบน้อม แสดงถึงความศรัทธาอย่างชัดเจน

จากการลงพื้นที่สำรวจศาลเจ้าและศึกษาประติมากรรมเทวรูปเจ้าแม่ทับทิมในประเทศไทย ที่มีลักษณะเป็น ‘เจว็ด’ พบว่า การสร้างเจว็ดซึ่งมีลักษณะคล้ายใบพัดเสมาได้รับอิทธิพลจากคติการสร้างรูปแทนองค์พระภูมิเจ้าที่ โดย ‘เจว็ด’ หมายถึง รูปแทนขององค์พระภูมิเจ้าที่ ที่จะได้ทำการตั้งนั้น การประกอบพิธีกรรมก็เพื่ออัญเชิญให้พระภูมินั้นเข้าสิงสถิตอยู่ในเจว็ด แล้วจะได้นำขึ้นประดิษฐานในศาล พระภูมิต่อไป เจว็ดทำด้วยแผ่นไม้บาง ๆ นำมาโกรกให้เป็นรูปดุมใบพัดเสมา แล้วเขียนรูปองค์พระภูมิลงไปในนั้น ตามลักษณะต่าง ๆ กัน (เทพย์ สาริกบุตร, 2509, น. 42) เห็นได้ว่า สังคมไทยเป็นสังคมที่มีการผสมผสานความเชื่อระหว่างผีสงเวทดา วิญญาณศักดิ์สิทธิ์ ไสยศาสตร์ อำนาจเหนือธรรมชาติ ศาสนาพราหมณ์และพระพุทธศาสนา ซึ่งความเชื่อเหล่านี้สามารถดำรงอยู่ด้วยกัน

ต่อมาเมื่อมีชาวจีนมาตั้งเป็นชุมชนจีนจึงได้นำคติความเชื่อดั้งเดิมแบบจีนและคติเต๋ามาผสมผสานเข้ากับความเชื่อเดิมในสังคมไทย จากการที่ชาวจีนรุ่นแรกได้รวมตัวกันและร่วมแรงร่วมใจกันสร้างศาลเจ้าขึ้น ศาลเจ้าจึงกลายเป็นศูนย์กลางของกิจกรรมทางศาสนาและสังคม มีการจัดพิธีบูชาเทพประจำศาลเป็นประจำทุกปี และทำหน้าที่เป็นสถานที่รวมกลุ่มของชุมชนจีนในการประกอบพิธีกรรม งานเทศกาล รวมถึงเป็นศูนย์กลางการถ่ายทอดประเพณีและวัฒนธรรมสืบต่อมาจนถึงปัจจุบัน ดังนั้น ชาวจีนไม่ว่าจะอพยพย้ายถิ่นฐานไปอยู่ที่ใด ก็มักจะสร้างศาลเจ้าในพื้นที่นั้น ๆ ด้วย เช่น ชาวจีนแต่จื๋นบ๊อหลงบูได้ฮองก๊กก็ได้สร้างศาลเจ้าไต้ฮงกง ชาวจีนฮกเกี้ยนนับถือเจ้าแม่มาโจ้วก็ได้สร้างศาลเจ้าแม่มาโจ้ว ชาวจีนไหหลำนับถือเจ้าแม่ตุ่ยบ่วยเต็งเหนียงก็ได้สร้างศาลเจ้าตุ่ยบ่วยเต็งเหนียง ฯลฯ จากการค้นคว้าข้อมูลปฐมภูมิ (Primary Data) พบว่าข้อมูลประวัติเจ้าแม่ทับทิมที่กล่าวกันในประเทศไทยมีอยู่ 5 คติความเชื่อ คือ 1.เจ้าแม่ทับทิมคือเจ้าแม่ตุ่ยบ่วยเต็งเหนียง (水尾聖娘) 2.เจ้าแม่ทับทิมคือเจ้าแม่เทียนโฮ้วเต็งหม่ายหรือเจ้าแม่เทียนโหว่เซี้ยบ้อ (天后聖母) 3.เจ้าแม่ทับทิมคือเจ้าแม่เจียตุนเต็งเหนียง (正順聖娘) 4.เจ้าแม่ทับทิมคือปึงเถ่าม่า (本頭媽) และ 5.เจ้าแม่ทับทิมคือเจ้าแม่ไทยดั้งเดิม ซึ่งแต่ละแห่งมีความเชื่อและคติการบูชาที่แตกต่างกัน

คติความเชื่อเรื่องสิ่งศักดิ์สิทธิ์ประจำถิ่นของไทยได้ผสมกลมกลืนกับความเชื่อเรื่องเทพเจ้าของชาวจีนและปรากฏอยู่ในสังคมไทยมาอย่างยาวนาน ผ่านกระบวนการแพร่กระจายวัฒนธรรมจากชุมชนชาวจีนอพยพที่เข้ามาตั้งถิ่นฐาน ส่งผลให้เกิดการประสานระหว่างความเชื่อพื้นถิ่น เรื่องการนับถือผีกับคติการบูชาเทพเจ้าจีน ความเชื่อใน “เจ้าแม่ทับทิม” จึงสะท้อนการผสมผสานนี้ อย่างเด่นชัด โดยพื้นที่ที่มีชุมชนจีนฮกเกี้ยนและไหหลำมักบูชาเจ้าแม่ทับทิมตามคติเทพเจ้าจีน ขณะที่บางพื้นที่ยังคงตีความตามคติสิ่งศักดิ์สิทธิ์ไทยดั้งเดิม ลักษณะความเชื่อดังกล่าวเชื่อมโยงกับการบูชาเทวนารีจีนสามองค์ ได้แก่ “เจ้าแม่เทียนโฮ้วเต็งหม่าย” “เจ้าแม่ตุ่ยบ่วยเต็งเหนียง” และ “เจ้าแม่เจียตุนเต็ง

เหนียง” ซึ่งเป็นเทพเจ้าที่ชาวจีนไหหลำทั่วโลกเคารพสักการะ ทั้งนี้ ศาลเจ้าบางแห่งประดิษฐานทั้งสามองค์ร่วมกัน ขณะที่บางแห่งบูชาแยกเป็นองค์ ๆ จนบางครั้งเกิดความเข้าใจคลาดเคลื่อนว่าเป็นเจ้าแม่องค์เดียวกัน ปรากฏการณ์นี้จึงเป็นเหตุผลสำคัญที่ผู้วิจัยมุ่งศึกษาการกลืนกลายและการผสมผสานทางวัฒนธรรมของการบูชาเทวนารีทั้งสามภายใต้บริบทความศรัทธาต่อ “เจ้าแม่ทับทิม” ในสังคมไทย

วัตถุประสงค์การวิจัย

เพื่อศึกษาการกลืนกลายทางวัฒนธรรมและการผสมกลมกลืนของการนับถือบูชา “เจ้าแม่เทียนโฮ้วเต็งหม่าย” “เจ้าแม่ต๋วยบ่วยเต็งเหนียง” และ “เจ้าแม่เจียตั้นเต็งเหนียง” ภายใต้บริบทการนับถือบูชา “เจ้าแม่ทับทิม” ในสังคมไทย

วิธีดำเนินการวิจัย

การวิจัยในครั้งนี้ ผู้วิจัยใช้วิธีการวิจัยเชิงคุณภาพ (Qualitative research) ด้วยการวิเคราะห์เนื้อหา (Content Analysis) เกี่ยวกับวัฒนธรรมความเชื่อท้องถิ่น การสังสรรค์ทางวัฒนธรรม การกลืนกลายทางวัฒนธรรม และการผสมกลมกลืนทางวัฒนธรรมของการนับถือบูชาเจ้าแม่ทับทิม ทั้งคติจีนในฐานะเจ้าแม่เทียนโฮ้วเต็งหม่าย เจ้าแม่ต๋วยบ่วยเต็งเหนียง เจ้าแม่เจียตั้นเต็งเหนียง และคติไทยในฐานะเจ้าแม่ทับทิม เจ้าแม่ทับทิมทอง เจ้าแม่ศรีทับทิม เจ้าแม่ทับทิมเทวีเจ้า ฯลฯ ผู้วิจัยได้รวบรวมข้อมูลชั้นปฐมภูมิ (Primary Sources) จากเอกสาร หนังสือ งานวิจัย และบทความวิชาการ ตลอดจนข้อมูลจากพหุศาสตร์สถานที่มีการบูชาเจ้าแม่ทับทิม นอกจากนี้ยังให้ความสำคัญกับข้อมูลภาคสนาม (Field Research) โดยลงพื้นที่เก็บข้อมูลศาลเจ้าแม่ทับทิมทั้งแบบไทยและจีนจำนวน 100 แห่งทั่วทุกภูมิภาคของประเทศไทย ผ่านการคัดเลือกกลุ่มตัวอย่างศาลเจ้าแบบเจาะจง (Purposive Sampling) ตามคุณสมบัติที่สอดคล้องกับวัตถุประสงค์การวิจัย พร้อมทั้งสัมภาษณ์ผู้ดูแลศาลเจ้า ผู้นำชุมชน ผู้บูชาและผู้รู้ท้องถิ่น เพื่อให้ได้มุมมองเชิงลึกเกี่ยวกับความเชื่อและพิธีกรรมการบูชาเจ้าแม่ทับทิม

ผลการวิจัย

ผลการวิจัยจากการรวบรวมข้อมูลเอกสาร การลงพื้นที่สำรวจข้อมูลภาคสนาม การสังเกตการณ์ในพื้นที่ศาลเจ้าต่าง ๆ ซึ่งเป็นที่ประดิษฐานองค์เจ้าแม่ทับทิม แบ่งผลการวิจัยออกได้เป็น 2 ประเด็น คือ 1.การสังสรรค์ทางวัฒนธรรมของคติการนับถือบูชาเจ้าแม่ทับทิมคติจีนและเจ้าแม่ทับทิมคติไทย และ 2.การกลืนกลายทางวัฒนธรรมและการผสมกลมกลืนภายใต้บริบทการนับถือบูชา “เจ้าแม่ทับทิม” ซึ่งมีรายละเอียดดังต่อไปนี้

1. การสร้างสรรค์ทางวัฒนธรรมของการนับถือบูชา “เจ้าแม่ทับทิมคติจีน” และ “เจ้าแม่ทับทิมคติไทย” สู่การกลืนกลายระหว่างแนวคิดและความเชื่อ

การสร้างสรรค์ทางวัฒนธรรม ภาษาจีนคือคำว่า “เหวินฮว่าเจียวหลิว” (文化交流) หมายถึง การสื่อสารทางจิตวิญญาณเปรียบเสมือนสายใยแห่งศรัทธาที่ค่อย ๆ หล่อหลอมความเชื่อและคุณค่าภายในใจอย่างค่อยเป็นค่อยไปโดยไม่รู้ตัว และยังช่วยเชื่อมโยงจิตใจของผู้คนให้เข้าใจกันลึกซึ้งยิ่งขึ้น (心靈的交流, 具有潛移默化、潤物無聲、增進感情的紐帶作用) (胡荣荣, 2021, p. 73) ส่วนกระบวนการที่ผู้คนจากวัฒนธรรมต่าง ๆ มาแลกเปลี่ยนความรู้ ความเข้าใจ และประสบการณ์เกี่ยวกับ ภาษาและวัฒนธรรมของตนเอง เพื่อส่งเสริมความเข้าใจซึ่งกันและกันนั้น ภาษาจีนเรียกว่า “อวิ๋เหียนเหวินฮว่าเจียวหลิว” (语言文化交流) หรือแม้กระทั่งกิจกรรมหรือกระบวนการที่ ผู้คนใช้ ภาษาต่างประเทศในการสื่อสาร แลกเปลี่ยนความคิดเห็น และแปลความหมายระหว่างกัน เพื่อความเข้าใจ ที่ถูกต้องระหว่างภาษาต่าง ๆ จากการศึกษา พบว่าท่ามกลางกลุ่มชนนานาชาติพันธุ์ที่เข้ามาตั้งถิ่นฐาน ในสยามประเทศแต่สมัยอยุธยาเป็นราชธานีเป็นต้นมานั้น พวกคนจีนทางตอนใต้ของประเทศจีน ทั้งจากมณฑลยูนนาน กวางสี กวางตุ้ง และบริเวณใกล้เคียงนั้น ต่างหลั่งไหลเข้ามาตั้งเพื่อทำการค้าและ ตั้งถิ่นฐานในไทยอย่างต่อเนื่อง คนเหล่านี้เรียกว่า พวกเจ๊ก เพราะเมื่อแรกเข้ามานั้นยังพูดภาษาไทยไม่ได้ อีกทั้งยังปรับตัวเข้ากับวัฒนธรรมใหญ่ของบางเมืองไม่ได้ คนจีนอพยพเหล่านี้แบ่งออกเป็นหลายกลุ่ม เหล่าตามท้องถิ่นดั้งเดิม จนมีภาษาพูดและสำเนียงพูด ตลอดจนขนบประเพณีหลายอย่างแตกต่างกัน (แสงอรุณ กนกพงศ์ชัย, 2547, น.8) ทำให้ชื่อเรียกสิ่งต่าง ๆ เป็นภาษาจีนย่อมแตกต่างกัน เห็นได้จากการเรียกขานชื่อเจ้าแม่ทับทิมฝ่ายจีนสู่ภาษาไทยด้วยคำว่า เจ้าแม่ทับทิม สะท้อนให้เห็นถึงการแปลบริบทเฉพาะ เช่น ป้ายบูชา ชื่อศาลเจ้า หรือชื่อที่เรียกขานเจ้าแม่กันโดยทั่วไป ผู้วิจัยสรุปชื่อเรียกขานได้ดังนี้

ตารางที่ 1 สรุปชื่อเรียกขาน “เจ้าแม่ทับทิม” ฝ่ายจีน

ชื่อภาษาจีน	ภาษาจีนไหหลำ	ภาษาจีนฮกเกี้ยน	ภาษาจีนแต้จิ๋ว	ภาษาจีนกลาง
天后聖母	เทียนโฮ่วเต็งหม่าย	เทียนเฮาส่งเบ๊ว	เทียนโหว่เซี้ยบ้อ	เทียนโฮ่วเซ่งหมู
水尾聖娘	ต่วยบ่วยเต็งเหนียง	จ้วยบ้วยสิงหนิว	จ้วยบ้วยเซี้ยเนี้ย	ส่วยเหว่ยเซ่งเหนียง
正順聖娘	เจียดุ่นเต็งเหนียง	เจียดุ่นสิงหนิว	เจียดุ่นเซี้ยเนี้ย	เจียดุ่นเซ่งเหนียง
本頭媽	บุนเก๋าม่า	บุนเถาม่า	ปิงเถาม่า	ปิ่นเถามา
媽祖	ม่าโต่ว	ม่าจ้อ	หมาโจ้ว	มาจู่
婆祖	โปโต่ว	โปจ้อ	พั่วโจ้ว	ผั่วจู่

ตารางที่ 2 สรุปชื่อเรียกขานภาษาไทย “เจ้าแม่ทับทิม” นับถือบูชาในฐานะเจ้าแม่ “เทียนโหวเต็งหม่าย”

ชื่อเรียกขานภาษาไทย “เจ้าแม่ทับทิม” นับถือบูชาในฐานะเจ้าแม่ “เทียนโหวเต็งหม่าย” หรือ “เทียนโหวเต็งหม่าย” 天后聖母	
เจ้าแม่สวรรค์ (ศาลเจ้าแม่หน้าผา อ.เมือง จ.นครสวรรค์)	เจ้าแม่สมุทร (ศาลเจ้าเล่งจูเกียง อ.เมือง จ.ปัตตานี)
เจ้าแม่อากาศ (ศาลเจ้าแม่อากาศ อ.บางคนที่ จ.สมุทรสงคราม)	เจ้าแม่มาผ่อ (ศาลเจ้าแม่มาผ่อแบหอ อ.รามัน จ.ยะลา)
เจ้าแม่มะลิ (ศาลเจ้าแม่มะลิ อ.บางปะกง จ.ฉะเชิงเทรา)	เจ้าแม่คลองทอง (ศาลเจ้าแม่คลองทอง อ.บางเลน จ.นครปฐม)
เจ้าแม่ดอนกระเบื้อง (ศาลเจ้าแม่ดอนกระเบื้อง อ.บ้านโป่ง จ.ราชบุรี)	เจ้าแม่แก่นจันทร์ (ศาลเจ้าแม่แก่นจันทร์ อ.เมือง จ.ราชบุรี)
เจ้าแม่โต๊ะโมะ (ศาลเจ้าแม่โต๊ะโมะ อ.สุโขทัย จ.นราธิวาส)	เจ้าแม่พวงมาลัยชี (ศาลเจ้าแม่พวงมาลัยชี อ.บางเลน จ.นครปฐม)
เจ้าแม่ฟ้า (ศาลเจ้าแม่ฟ้า อ.เมือง จ.สมุทรสงคราม)	เจ้าแม่บ้านโป่ง (ศาลเจ้าแม่บ้านโป่ง อ.บ้านโป่ง จ.ราชบุรี)
เจ้าแม่วังหีบ (ศาลเจ้าแม่วังหีบ อ.ท่าม่วง จ.กาญจนบุรี)	เจ้าแม่ปากคลองบางกะจะ (ศาลเจ้าปากคลองบางกะจะ อ.เมือง จ.จันทบุรี)
เจ้าแม่ประสพ (ศาลเจ้าแม่ประสพ เขตบางกะปิ กทม.)	เจ้าแม่อำมาเภะแสมสาร (ศาลเจ้าแม่อำมา เภาแสมสาร อ.สัตหีบ จ.ชลบุรี)
เจ้าแม่สามมุข (ศาลเจ้าแม่สามมุข อ.เมือง จ.ชลบุรี)	เจ้าแม่พันพิมพ์ (ศาลเจ้าแม่พันพิมพ์ อ.โพธาราม จ.ราชบุรี)
เจ้าแม่ตันแจง (ศาลเจ้าแม่ตันแจง อ.เมือง จ.นครปฐม)	เจ้าแม่เบิกไพร (ศาลเจ้าแม่เบิกไพร อ.บ้านโป่ง จ.ราชบุรี)
เจ้าแม่อัมพร (ศาลเจ้าแม่อัมพร อ.หาดใหญ่ จ.สงขลา)	เจ้าแม่ไข่มุกซ์ (ศาลเจ้าแม่ไข่มุกซ์ เขตดุสิต กทม.)
เจ้าแม่เขาเกลือ (ศาลเจ้าแม่เขาเกลือ อ.โป่งน้ำร้อน จ.จันทบุรี)	เจ้าแม่เมืองสมุทร (ศาลเจ้าแม่เมืองสมุทร อ.เมือง จ.สมุทรสาคร)
เจ้าแม่ไสว (ศาลเจ้าแม่ไสว อ.เมือง จ.ระยอง)	เจ้าแม่ย่านาง (ศาลเจ้าแม่ย่านาง อ.เมือง จ.ภูเก็ต)
เจ้าแม่ทองคำ (ศาลเจ้าแม่ทองคำ เขตคลองเตย กทม.)	เจ้าแม่ปากแพรก (ศาลเจ้าแม่กวนอิม อ.เมือง จ.กาญจนบุรี)
เจ้าแม่ศรีทับทิม (ศาลเจ้าแม่ศรีทับทิม เกาะเสม็ด จ.ระยอง)	เจ้าแม่ทับทิมทอง (ศาลเจ้าแม่ทับทิมทอง อ.ปราณบุรี จ.ประจวบคีรีขันธ์)

ชื่อเรียกอื่น
ด้วยกลวิธีการแปล
ตามบริบทสถานที่
ที่ตั้งของศาลเจ้า
34 ชื่อ

ตารางที่ 2 สรุปชื่อเรียกขานภาษาไทย “เจ้าแม่ทับทิม” นับถือบูชาในฐานะเจ้าแม่ “เทียนโหว่เต็งหม่าย” (ต่อ)

ชื่อเรียกขานภาษาไทย “เจ้าแม่ทับทิม” นับถือบูชาในฐานะเจ้าแม่ “เทียนโหว่เต็งหม่าย” หรือ “เทียนโหว่เต็งหม่าย” 天后聖母		
	เจ้าแม่ประดู่ (ศาลเจ้าแม่ประดู่ เขตสัมพันธวงศ์ กทม.)	เจ้าแม่ทัพสมุทร (ศาลเจ้าแม่ทัพสมุทร อ.เมือง จ.สมุทรปราการ)
	เจ้าแม่รำพึง ศาลเจ้าแม่รำพึง อ.เมือง จ.ระยอง	เจ้าแม่จอมฟ้า (เจ้าแม่ม้า) (โรงเจม้าอี่ตั่ว อ.บางคนที จ.สมุทรสงคราม)
ชื่อเรียกอื่น ด้วยกลวิธีการแปล ตามความหมาย อักษรจีน 12 ชื่อ	พระสมุทรเทวี 海神天妃	พระแม่ย่า 媽祖
	พระมหาเทวีสมุทร 海神天妃	พระชายาสวรรค์ 天妃
	ราชินีสวรรค์ 天后	แม่ย่านาง 媽祖婆
	พระแม่เจ้าผู้สูงส่ง 天上聖母	พระอริยมาตาแห่งสวรรค์ 天上聖母
	เทพธิดาสวรรค์ 天妃女神	เจ้ายอดสวรรค์ 天上聖母
	เทวนารีแห่งท้องทะเล 海上女神	พระเทพเทวี 天后聖母
ชื่อเรียกอื่น ด้วยกลวิธีการแปล ถ่ายทอดเสียง ภาษาถิ่นจีนสู่ ภาษาไทย 15 ชื่อ	โกวบ้อ (แต้จิ๋ว) 姑母	หมาโจ้วเนี้ย (แต้จิ๋ว) 媽祖娘
	อาม่า (แต้จิ๋ว) 阿媽	เทียนโหว่เหนียนเนี้ย (แต้จิ๋ว) 天后娘娘
	ไห่ต้งม่า (แต้จิ๋ว) 海東媽	กิมจุงเซี่ยเนี้ย (แต้จิ๋ว) 金尊聖娘
	ม่าจ้อโป๋ (ฮกเกี้ยน) 媽祖婆	เทียนเซียงเต็งหม่าย (ไหหลำ) 天上聖母
	เทียนสงเซ่งโบ๋ (ฮกเกี้ยน) 天上聖母	เทียนพูย (ไหหลำ) 天妃
	บิจิวมาจ้อ (ฮกเกี้ยน) 湄洲媽祖	ไคไต้ม่า (ฮกเกี้ยน) 開台媽
	โผไต้วมา (ไหหลำ) 婆祖媽	ออบิ่นซาม่า (ฮกเกี้ยน) 黑面三媽
	มาจ้อนิวหนิว (ฮกเกี้ยน) 媽祖娘娘	

ตารางที่ 3 สรุปชื่อเรียกขานภาษาไทย “เจ้าแม่ทับทิม” นับถือบูชาในฐานะเจ้าแม่ “ต๋วยบ่วยเต็งเหนียง”

ชื่อเรียกขานภาษาไทย “เจ้าแม่ทับทิม” นับถือบูชาในฐานะเจ้าแม่ “ต๋วยบ่วยเต็งเหนียง” 水尾聖娘				
ชื่อเรียกอื่น	เจ้าแม่ปลายน้ำ	เจ้าแม่ท่ายน้ำ	เจ้าแม่คงคาจีน	เจ้าแม่ทองคำ

ตารางที่ 4 สรุปชื่อเรียกขานภาษาไทย “เจ้าแม่ทับทิม” นับถือบูชาในฐานะเจ้าแม่ “เจียตุ้นเต็งเหนียง”

ชื่อเรียกขานภาษาไทย “เจ้าแม่ทับทิม” นับถือบูชาในฐานะเจ้าแม่ “เจียตุ้นเต็งเหนียง” 正順聖娘				
ชื่อเรียกอื่นด้วย กลวิธีการแปลถ่าย ถอดเสียงภาษาถิ่น จีนไหหลำ	ท่านหญิงเสียน โตยพูเหยียน 洗夫人	ท่านผู้หญิงเสียน เสียนไถพูเหยียน 洗太夫人	บ้างโตยเต็งเหนียง 冯洗聖娘	ไหวลุยเต็งเหนียง 火雷聖娘

ตารางที่ 5 สรุปชื่อเรียกขาน “เจ้าแม่ทับทิม” ฝายไทย

เจ้าแม่ทับทิม	เจ้าแม่ทับทิมทอง	เจ้าแม่ศรีทับทิม	เจ้าแม่ทับทิมเทวีเจ้า
ตำหนักเจ้าแม่ทับทิม โรงพยาบาลอานันทมหิดล อ.เมือง จ.ลพบุรี	ศาลเจ้าแม่ทับทิมทอง วัดบางไกรนอก ต.บางขุนกอง อ.บางกรวย จ.นนทบุรี	ศาลเจ้าแม่ศรีทับทิม ต.บ้านเพ อ.เมือง จ.ระยอง	ศาลเจ้าแม่ทับทิมเทวีเจ้า วัดท่าไม้ อ.กระทุ่มแบน จ.สมุทรสาคร
แม่ย่าทับทิมโพธิ์ทอง	แม่ย่าทับทิม	เจ้าแม่อ่าวใหญ่ (ทับทิม)	
วังแม่ย่าทับทิมโพธิ์ทอง วัดโพธิ์งาม ต.กระต๊อบ อ.กำแพงแสน จ.นครปฐม	ศาลแม่ย่าทับทิม วัดกลาง นครหลวง อ.นครหลวง จ. พระนครศรีอยุธยา	ศาลเจ้าแม่อ่าวใหญ่ วัดอ่าวใหญ่ อ.เมือง จ.ตราด	

ตารางที่ 6 ตัวอย่างการแปลชื่อ “เจ้าแม่ทับทิม” ฝายไทย เป็นภาษาจีน

石榴娘娘	石榴金母	紅寶石女神
ศาลเจ้าแม่ทับทิม ปู่เชียวภูษินทร์ แม่ย่าดารารินทร์ ซ.วิภาวดีรังสิต 27 ชุมชนทุ่งสองห้อง แขวงดอนเมือง เขตดอนเมือง กรุงเทพฯ	ศาลเจ้าแม่ทับทิมทอง วัดบางไกรใน ต.บางขุนกอง อ.บางกรวย จ.นนทบุรี	ศาลเจ้าแม่ทับทิม วัดโชติการาม ต.บางไผ่ อ.เมือง จ.นนทบุรี

จากตารางสรุปการเรียกขานเจ้าแม่ทับทิมฝายจีนและฝายไทยข้างต้น เห็นได้ว่า ชื่อเรียกขานเจ้าแม่ฝายจีนมาจากการรวมกลุ่มชาวจีนตามภาษาถิ่นที่อยู่อาศัย ทำให้มีชื่อเรียกเฉพาะที่หลากหลายจนทำให้เกิดความสับสนและเข้าใจคลาดเคลื่อนว่าเป็นเจ้าแม่องค์เดียวกัน ส่วนชื่อเรียกขานเจ้าแม่ฝายไทยปรากฏชัดถึงอิทธิพลคติความเชื่อท้องถิ่นไทยดั้งเดิม จากการสำรวจชื่อศาลเจ้า ป้ายบูชา และคำเรียกขานที่ชาวบ้านใช้ในเอกสารบันทึกและการสัมภาษณ์ผู้ดูแลศาลเจ้าและผู้สูงอายุในชุมชน เมื่อแปลชื่อเป็นภาษาจีนมีทั้งที่แปลด้วยแนวคิดที่ชื่อเจ้าแม่ทับทิมมาจากผลไม้ทับทิมและแปลด้วยแนวคิดที่ชื่อเจ้าแม่ทับทิมมาจากอัญมณีทับทิม และจากการศึกษาชื่อเรียกขานเจ้าแม่ทับทิม ผู้วิจัยมีความเห็นว่า เป็นชื่อเรียกขานเจ้าแม่ฝายไทยมาก่อน ด้วยมโนทัศน์ที่มองว่าเป็นสิ่งศักดิ์สิทธิ์ที่ดำรงอยู่ในสถานะเทพารักษ์จึงทำให้ผู้คนเข้าใจได้ว่า เจ้าแม่ทับทิมฝายไทยคือเทพารักษ์สตรีผู้สูงศักดิ์เป็นที่น่าเคารพนับถือ เห็นได้จากชื่อเรียกขานว่า แม่ย่าทับทิม

จากการศึกษาการสร้างสรรค์ทางวัฒนธรรมของการนับถือบูชา “เจ้าแม่ทับทิม” พบว่าการนับถือบูชา “เจ้าแม่ทับทิม” ในสังคมไทยเดิมเป็นคติความเชื่อจากการนับถือผีสาว ต่อมาได้รับอิทธิพลความเชื่อเรื่อง “เจ้ากรุงพาลี” อันเป็นเรื่องในศาสนาพราหมณ์เข้ามาผสมผสานด้วย เพราะพอจะเข้าเค้ากันไปได้กับเรื่องพระกมุณี เนื่องจากเป็นเรื่องของเจ้าโลกหรือเจ้าที่เจ้าทางคล้ายคลึงกัน จนพัฒนาความเชื่อมาเป็นการนับถือบูชาพระกมุณีเจ้าที่ ซึ่งมีชื่อว่า พระทาสธารา พระธาดุธาร หรือทาสธารา มีบทบาทหน้าที่ปกครองดูแลห้วย หนอง คลอง บึง และลำธารต่าง ๆ ตลอดจนหน้าที่ตกลงมาจากฟ้า เมื่อน้ำทะเล ทั้งนี้ภาระหน้าที่ของพระกมุณีตามตำนานมีความใกล้เคียงกับความเชื่อเรื่อง “ครามเทวดา” (grāmadevatā)

จากศาสนาฮินดูที่เชื่อว่าเป็นเทพารักษ์ของพื้นที่หนึ่ง ๆ จากการศึกษาเทวะประติมานพบว่า มี 2 ลักษณะ คือ ลักษณะบุรุษและลักษณะสตรี หากเป็นพระภูมิบุรุษ พระหัตถ์ขวาถือพระขรรค์สั้น พระหัตถ์ซ้ายวางไว้ข้างองค์ หากเป็นพระภูมิสตรี พระหัตถ์ขวาถือดอกบัวบาน พระหัตถ์ซ้ายถือหอยยอดหรือหอยสังข์ ต่อมา เป็นลูกผสมทางวัฒนธรรม (cultural hybridity) ซึ่งหมายถึงรูปแบบการใช้ชีวิต อัตลักษณ์ สิ่งของ หรือ สัญลักษณ์ที่มีลักษณะผสมผสานจากหลายแหล่ง อันมีที่มาจากการติดต่อสื่อสารระหว่างวัฒนธรรม การเดินทางโยกย้าย ภาวะพลัดถิ่น และการปะทะสังสรรค์ของพหุวัฒนธรรมที่เพิ่มขึ้น (สำนักงานราชบัณฑิตยสภา, 2563) โดยเฉพาะวัฒนธรรมทางความเชื่อของกลุ่มคนจีนที่มาตั้งรกรากในสังคมไทย แล้วเป็นศาลเจ้าแบบจีนหลังคนจีนเข้ามาตั้งถิ่นฐาน

ภาพที่ 2 พระทาสทารา เทวะลักษณะบุรุษ ภาพที่ 3 พระทาสธารา เทวะลักษณะสตรี พิพิธภัณฑ์สถาน

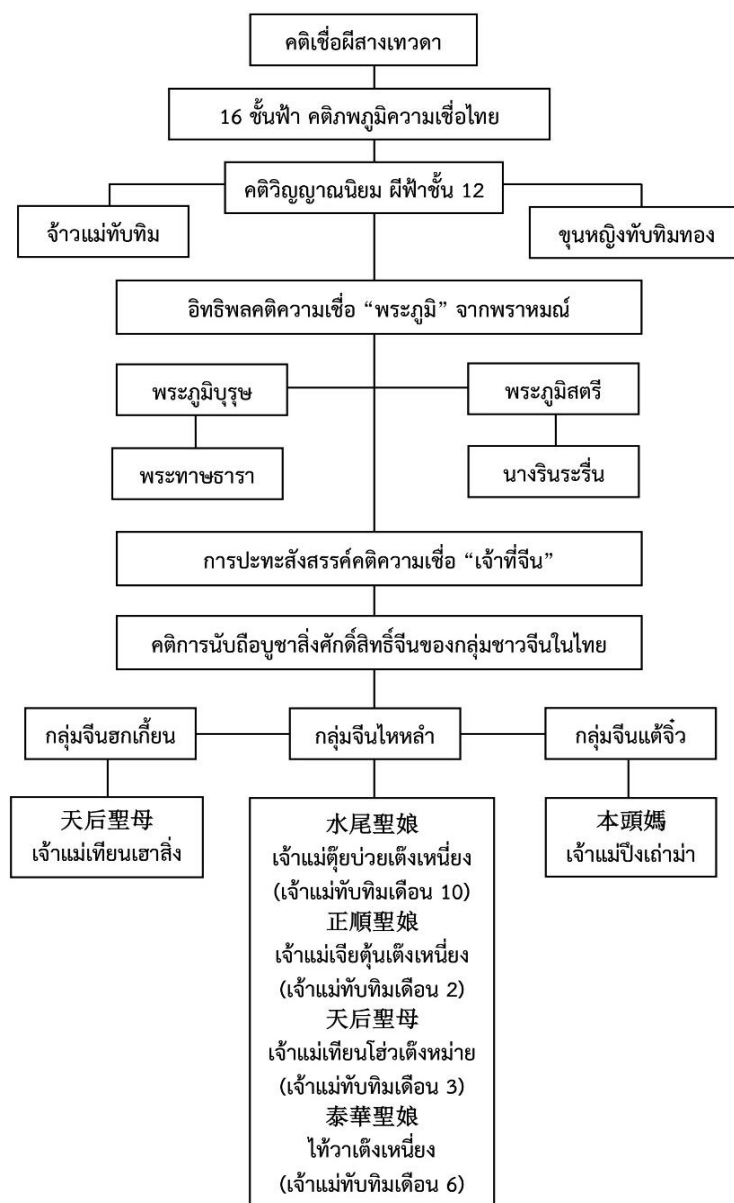
แห่งชาติ พระนคร ศาลเจ้าพ่อหลักเมืองนนทบุรี ปากคลองอ้อม จ.นนทบุรี

(ที่มา : เจษฎา นิลสงวนเดชะ, ถ่ายภาพ) (ที่มา : เจษฎา นิลสงวนเดชะ, ถ่ายภาพ)

จากการศึกษา พบลักษณะการสังสรรค์ทางวัฒนธรรม (cultural conviviality) ระหว่างความเชื่อดั้งเดิม การนับถือผีสาางเทวดา หรือวิญญาณนิยมของคนไทยดั้งเดิม ต่อมาเมื่อมีการแพร่หลาย “ภารตภิวัฒน์” (Indianization) ซึ่งเกิดขึ้นจากการที่พ่อค้าจากอินเดียออกมาค้าขาย และตั้งหลักแหล่งปะปนกับชนพื้นเมือง ในระยะแรกจนเกิดปฏิสัมพันธ์กัน จากนั้นนักบวชทั้งพุทธและพราหมณ์ได้เดินทางนำเอาศาสนาออกมาเผยแพร่บ้าง ตลอดจนการเดินทางของคนจากเอเชียตะวันออกเฉียงใต้เข้าไปยังอินเดีย และนำวัฒนธรรมกลับออกมาเผยแพร่เสียเอง (อนุรักษ์ ดิพิมาย, 2568, น. 230) ทั้งนี้ บรรดาอาณาจักรต่าง ๆ ที่ตั้งขึ้นตามแบบอินเดีย มักสร้างศาสนสถานสำหรับประดิษฐานเทวรูปพระผู้เป็นเจ้าของเจ้าตามแบบอินเดียขึ้นบนภูเขารธรรมชาติ หรือภูเขาจำลอง พระผู้เป็นเจ้านี้ย่อมเกี่ยวข้องกับองค์กษัตริย์อย่างใกล้ชิด และเป็นเครื่องหมายแห่งเอกภาพของอาณาจักรด้วย ลักษณะเช่นนี้แสดงถึงการผสมระหว่างความเชื่อถือตามแบบอินเดียเข้ากับความเชื่อพื้นเมืองอันนิยมการสร้างศาสนสถานขึ้นบนที่สูงได้เป็นอย่างดี (หม่อมเจ้า สุภัทรดิศ ดิศกุล, 2535, น.7) สังเกตได้จากการสร้างศาลพระภูมิที่ต้องยกขึ้นสูงจากพื้น

และการยกสูงยังเป็นการแสดงว่า ศาลพระภูมิอยู่เหนือมนุษย์ เป็นที่อยู่ของสิ่งศักดิ์สิทธิ์ ไม่ควรอยู่ในระดับเดียวกับพื้นดินที่มนุษย์เดินผ่าน ดังนั้นจากคติการนับถือบูชาผีสงเคราะห์การสร้างสรรค์ทางวัฒนธรรมอินเดียทำให้เกิดแนวคิดเรื่องพระภูมิเจ้าที่และเกิดการสร้างสรรค์ทางวัฒนธรรมกับคติความเชื่อของกลุ่มคนจีนในสังคมไทยในเวลาต่อมา ครั้นถึงสมัยรัชกาลที่ 5 เกิดเมืองที่มีตลาดเป็นศูนย์กลางเกือบทั่วประเทศ ย่านตลาดคือถิ่นที่อยู่อาศัยและแหล่งค้าขายของคนจีนเจ๊กนั่นเอง สิ่งที่ควบคู่ไปกับชุมชนตลาดหรือชุมชนเมืองก็คือการมีศาลเจ้าและโรงเจเกิดขึ้น เพราะเป็นแหล่งสำคัญในการประกอบพิธีกรรมของคนเจ๊ก (แสงอรุณ กนกพงศ์ชัย, 2547, น.9) เมื่อมีการสร้างศาลเจ้ารูปแบบจีนขึ้นในสังคมไทย การนับถือบูชาเจ้าแม่ทับทิมจึงเกิดการสร้างสรรค์ทางวัฒนธรรมตามความเชื่อของคนจีนกลุ่มต่าง ๆ โดยเฉพาะกลุ่มจีนฮกเกี้ยนที่นับถือบูชาเจ้าแม่เทียนโหว่ กลุ่มจีนไหหลำที่นับถือบูชาเจ้าแม่เทียนโหว่เต็งหม่าย เจ้าแม่ตุ่ยบ่วยเต็งเหนียง เจ้าแม่เจียตุ๋นเต็งเหนียง และเจ้าแม่ไถ่วาเต็งเหนียง กลุ่มจีนแต้จิ๋วที่นับถือบูชาปึงเถ่าม่า จึงทำให้เกิดการผสมผสานวัฒนธรรมคติการนับถือบูชาเทวนารีจีนมาบรรจบกันและเกิดการแลกเปลี่ยน ปรับเปลี่ยน หรือหลอมรวมกันจนเกิดการเรียกขานใหม่ว่า “เจ้าแม่ทับทิม”

แผนผังที่ 1 ความสัมพันธ์การสังสรรค์ทางวัฒนธรรมของการนับถือบูชาเจ้าแม่ทับทิมในสังคมไทย

(ที่มา : เจษฎา นิลสงวนเดชะ, 2568)

2. การกลืนกลายทางวัฒนธรรมและการผสมกลมกลืนภายใต้บริบทการนับถือบูชา “เจ้าแม่ทับทิม”

การกลืนกลายทางวัฒนธรรม (Cultural Assimilation) เป็นกระบวนการที่เกิดขึ้นเมื่อกลุ่มคนต่างวัฒนธรรมมีปฏิสัมพันธ์กันอย่างต่อเนื่อง จนเกิดการแลกเปลี่ยน ปรับตัว และผสมผสานองค์ประกอบทางความเชื่อ ค่านิยม พิธีกรรม และวิถีชีวิตเข้าด้วยกัน ผลลัพธ์อาจทำให้กลุ่มหนึ่งรับแบบแผนทางวัฒนธรรมของอีกกลุ่มมาเป็นส่วนหนึ่งของตน หรือเกิดวัฒนธรรมใหม่ที่หลอมรวมคุณลักษณะ

ของทั้งสองฝ่าย ในบริบทสังคมไทย กระบวนการนี้ปรากฏอย่างเด่นชัดในพื้นที่ที่มีการตั้งถิ่นฐานของชาวจีน ซึ่งนำมาสู่การผสมผสานความเชื่อระหว่างคติท้องถิ่นไทยกับคติการบูชาเทพเจ้าจีน เช่น กรณีความศรัทธาต่อ “เจ้าแม่ทับทิม” ที่สะท้อนการผสมผสานทางศาสนาความเชื่อและประเพณีระหว่างสองวัฒนธรรม

จากการพิจารณาคำนิยาม “การกลืนกลายทางวัฒนธรรม” ในภาษาจีนคือคำว่า “เหวินฮว่าถงฮว่า” (文化同化) หมายถึง การเปลี่ยนแปลงวัฒนธรรมของตนเองเพื่อยอมรับวัฒนธรรมของกลุ่มชาติพันธุ์อื่น (改變自己的文化類型接受其他族群的文化) เมื่อบุคคลไม่ต้องการรักษาอัตลักษณ์ทางวัฒนธรรมเดิมของตน แต่มีการแลกเปลี่ยนทางวัฒนธรรมกับกลุ่มวัฒนธรรมอื่นเป็นประจำ กลยุทธ์ที่พวกเขาใช้เรียกว่า “การกลืนกลาย” (同化) (余偉、鄭鋼, 2005, p.838) พจนานุกรมศัพท์ผังเมืองฉบับราชบัณฑิตยสภา ให้คำนิยาม “การกลืนกลาย” (assimilation) ว่าเป็น กระบวนการที่ผู้ย้ายถิ่นหรือชนกลุ่มน้อยรับความเชื่อ ค่านิยม และแบบแผนพฤติกรรมของเจ้าของถิ่นหรือชนกลุ่มใหญ่ไว้ และในที่สุดได้ผสมกลมกลืนไปกับชนกลุ่มใหญ่ในสังคมนั้น เช่น ชาวมอญที่ปรับความเป็นอยู่ ประเพณี วัฒนธรรมให้กลืนกลายเข้ากับชุมชนไทย ชุมชนจีนที่ผสมผสานพิธีกรรมแบบไทยเข้าไปในประเพณีของจีน ชาวมุสลิมที่ก่อสร้างมัสยิดบางหลวงให้มีรูปแบบสถาปัตยกรรมแบบไทย (ราชบัณฑิตยสถาน, 2565) ส่วน Nazira Abdinassir กล่าวถึงประเด็นการกลืนกลายว่า ทฤษฎีการกลืนกลาย แนวคิดโดยรวม และคำนิยามพัฒนามาจากการศึกษา ประสบการณ์ และการสังเกตของนักวิทยาศาสตร์หลายท่าน โดยได้รับการเพิ่มเติมและปรับปรุงอยู่เสมอ แม้วานักวิทยาศาสตร์รุ่นใหม่จะมีคำนิยามของตนเอง แต่แนวคิดพื้นฐานของทฤษฎีก็ยังครบถ้วนและชัดเจน ตัวอย่างเช่น ตามทฤษฎีของ Joseph Fichter การกลืนกลายคือกระบวนการทางสังคมที่บุคคลหรือกลุ่มหลายฝ่ายยอมรับและปฏิบัติตามรูปแบบพฤติกรรมของกันและกัน โดยทั่วไปมักพูดถึงบุคคลหรือกลุ่มชนกลุ่มน้อยที่ถูกกลืนกลายเข้าสู่กลุ่มหรือสังคมใดสังคมหนึ่ง แต่กระบวนการนี้ไม่ใช่เรื่องฝ่ายเดียว มันเป็นความสัมพันธ์เชิงปฏิสัมพันธ์ที่ทั้งสองฝ่ายมีพฤติกรรมตอบสนองซึ่งกันและกัน แม้ว่าฝ่ายใดฝ่ายหนึ่งอาจได้รับผลกระทบมากกว่าอีกฝ่าย ในงานเขียนล่าสุด นักสังคมวิทยาหลายท่านเทียบคำว่า ‘การกลืนกลาย’ (assimilation) กับ ‘การปรับตัวทางวัฒนธรรม’ (acculturation) หรือมองว่าการกลืนกลายเป็นรูปแบบสุดขั้วของการปรับตัวทางวัฒนธรรม (Abdinassir, N. 2024, p.11)

จากการศึกษาประเด็นการกลืนกลายทางวัฒนธรรมภายใต้บริบทการนับถือบูชา “เจ้าแม่ทับทิม” พบว่า การเรียกขานว่า “เจ้าแม่ทับทิม” นั้นเป็นการเรียกขานโดยคนไทย หากเป็นชื่อเรียกเจ้าแม่ฝ่ายจีนที่ชาวจีนกลุ่มฮกเกี้ยนและกลุ่มไหหลำนับถือ ซึ่งคนจีนจะเรียกชื่อตามสำเนียงจีนภาษาจีนกลางเรียกว่า “มาจู” กลุ่มจีนฮกเกี้ยนจะเรียกว่า “มาจ้อ” “มาจ้อโป” ส่วนกลุ่มจีนไหหลำจะเรียกว่า “ต๋วยบ่วยเต็งเหนียง” เมื่อคนจีนอพยพมาตั้งรกรากในประเทศไทยทำให้เกิดความเชื่อนี้กลืนกลายเข้ากับชุมชนไทยจนกลายเป็นเจ้าแม่ฝ่ายไทย เจ้าแม่มาจ้อของกลุ่มจีนฮกเกี้ยนกลืนกลายเป็น “แม่ย่านาง” สถิตประจำเรือของไทย ดังปรากฏในบทละครนอก เรื่องพิกลทอง ซึ่งกล่าวถึงความเชื่อเรื่อง “แม่ย่านาง” ของไทย เดิมเป็นสิ่งศักดิ์สิทธิ์ผู้คุ้มครองเรือและการเดินทาง ต่อมาได้รับการผสมผสาน

กับความเชื่อของเจ้าแม่ทับทิม (水尾聖娘) ของกลุ่มจีนไหหลำ ที่เน้นทั้งการปกป้องผู้เดินทางทางน้ำ ประจำท้องถิ่น ส่งผลให้แม่ย่านางแบบไทยคงบทบาทเดิม แต่ได้รับทิวะลักษณะและคุณลักษณะ บางประการจากเจ้าแม่ทับทิม กลายเป็นความเชื่อผสมผสานที่สะท้อนรากวัฒนธรรมทั้งไทยและจีนไหหลำ อย่างกลมกลืนและต่อเนื่อง ความว่า

๑ มาจะกล่าววบทไป ย่านางรักษาสำเภาใหญ่

มีจิตเมตตานางทรมวย ลำแดงให้เห็นกายา ฯ

(กรมศิลปากร, 2552, น.34)

นอกจากนี้ ยังได้อธิบายคำศัพท์ “ย่านาง” ไว้ว่า คือผีหรือสิ่งศักดิ์สิทธิ์ผู้หญิงที่ประจำรักษาเรือ เรียกว่า แม่ย่านางเรือ (กรมศิลปากร, 2552, น.142) ดังที่ เทพย์ สาริกบุตร (2509) กล่าวว่า โดยคติ ประเพณีทั่ว ๆ ไปของชนเผ่าม้งโกลั้น มีความเชื่อถือนั่นแน่นแฟ้นในเรื่องวิญญาณ คือ เรื่องภูตผีปิศาจ เช่น นั้บถือผีฟ้า (เทวดา) ผีบ้านผีเรือน ผีปู่ย่าตายาย มีการเช้่นสรวงกันอยู่เสมอ และถือว่าในที่ทุก ๆ แห่งไป ย่อมมีวิญญาณคือผีสิงสถิตอยู่ทั้งนั้น เช่นจะทำการแต่งงานก็ต้องมีการไหว้ผี เด็กคลอดออกมาใหม่ ๆ ก็ต้อง มีการเช้่นไหว้แม่ชี้อ แม้จะอยู่หรือไปที่สถานที่ใด ๆ ก็ดี ก็ต้องมีการเช้่นไหว้เจ้าที่ ณ ที่นั้น แม้จะลงเรือไป ไหนก็ต้องมีการไหว้แม่ย่านางเรือ อันล้วนแล้วแต่เป็นคตินิยมที่นับเนื่องมาจากการนับถือนั้บถือผีทั้งนั้น (เทพย์ สาริกบุตร, 2509, น. 23-24) ต่อมาผู้คนเรียกแม่ย่านางกับเจ้าแม่ทับทิมปะปนกันไป ส่วนเจ้าแม่ ดุ้ยป่วยเต้งเหนีย้งกลมกลืนเป็น “เจ้าแม่ทับทิม” ของไทย ทำให้พิธีกรรมการบูชาเจ้าแม่ทั้ง 2 องค์ จึงเป็น แบบไทย ต่อมาเมื่อชาวจีนมีกำลังทรัพย์ในการบูรณะศาลเจ้าก็ได้ผสมผสานพิธีกรรมการบูชาและ สร้างศาลเจ้าใหม่ตามรูปแบบสถาปัตยกรรมจีนจนทำให้ทิวะลักษณะของเจ้าแม่ไทยกลายเป็นเจ้าแม่ฝ่าย จีนไปโดยปริยาย

ภาพที่ 4 ทิวะประติมานเจ้าแม่ทับทิมแบบไทยผสมจีน ศาลเจ้าแม่ทับทิม ซอยหมู่บ้านพระประแดง
วิลเลจ 2 อ.พระประแดง จ.สมุทรปราการ

(ที่มา : เจษฎา นิลสงวนเดชะ, 2560)

ในด้านทิวเขาประติมานเจ้าแม่ทับทิม ผู้วิจัยสันนิษฐานว่า มีความเป็นไปได้ว่าคนจีนจะส่งงานช่างไม้แกะสลักให้มีทิวเขาลักษณะแบบไทย เห็นได้จากทิวเขาประติมานเจ้าแม่ทับทิม ศาลเจ้าแม่ทับทิม ซอยหมู่บ้านพระประแดงวิลเลจ 2 อ.พระประแดง จ.สมุทรปราการ ที่มีทิวเขาลักษณะเป็นสตรีไทยทำนั่งหมอนไป คล้ายสตรีผู้สูงศักดิ์ แต่เป็นการแกะสลักจากไม้ตามคติจีน ส่วนประติมานศาลเจ้าแบบไทยถูกกลืนกลายเป็นศาลเจ้าแบบจีนสามารถพบเห็นได้ทั่วไป เนื่องจากชาวจีนมีความศรัทธาและกำลังทรัพย์ที่พร้อมกว่าคนไทย เมื่อจะบูรณะศาลเจ้าไทยที่สภาพกำลังทรุดโทรมย่อมสร้างใหม่เป็นศาลเจ้าแบบจีนตามธรรมเนียมการสร้างศาลเจ้าจีน หากจะบูรณะสร้างใหม่เป็นศาลเจ้ารูปแบบไทยคงเป็นไปได้ยาก เนื่องจากปัจจัยทางภาษาและวัฒนธรรมที่แตกต่างกัน ส่งผลทำให้ศาลเจ้าแม่ทับทิมแบบไทยค่อย ๆ หายไป ถูกกลืนกลายเป็นศาลเจ้าจีนไปเป็นจำนวนมาก ศาลเจ้าแม่ทับทิมที่ได้รับการบูรณะแบบจีนจึงกลายเป็นพื้นที่ทางวัฒนธรรม (Cultural area) ที่สังคมชาวจีนในไทยกำหนดจากคุณลักษณะทางวัฒนธรรมร่วมกัน หรือชาติพันธุ์เดียวกัน เห็นได้จากรูปแบบทางสถาปัตยกรรมศาลเจ้าหากเป็นกลุ่มจีนฮกเกี้ยนก็จะสร้างศาลเจ้าแม่เทียนโหว่ขึ้นตามศิลปะหมิ่นหนาน (閩南) หากเป็นกลุ่มจีนแต้จิ๋วก็จะสร้างศาลเจ้าปึงเถ่ามาขึ้นตามศิลปะเฉาซัน (潮洲山) หากเป็นกลุ่มจีนไหหลำก็จะสร้างศาลเจ้าแม่ต๋วยบ่วยเต็งเหนียง ศาลเจ้าแม่เจี๋ยต๋นเต็งเหนียง และศาลเจ้าแม่ไถ่เต็งเหนียงขึ้นตามศิลปะไหหลำ (海南)

นอกจากประติมานศาลเจ้าไทยที่ถูกกลืนกลายเป็นรูปแบบศาลเจ้าจีนแล้วนั้น ผู้วิจัยยังพบประเด็นการกลืนกลายทางวัฒนธรรมจากการนับถือบูชา “เจ้าแม่ทับทิมคติไทย” กลายเป็น “เจ้าแม่ทับทิมคติจีน” ภายใต้บริบทของความเชื่อที่ว่า “เจ้าแม่ทับทิม” คือเจ้าแม่ฝ่ายจีน ดังตัวอย่างศาลเจ้าแม่ทับทิมตลาดขอบซอน (ตรงข้ามหน้าโรงไก่) อ.บางเสาธง จ.สมุทรปราการ มีการบูชาเจ้าแม่เทียนโหว่ในฐานะเจ้าแม่ทับทิม ตั้งประดิษฐานอยู่ภายในศาลพระภูมิ ด้านข้างเป็นศาลพระภูมิเจ้าที่และศาลตายาย เห็นได้ชัดเจนว่าบริบทในพื้นที่แห่งนี้เป็นการนับถือสิ่งศักดิ์สิทธิ์ไทยเดิมผสมผสานกับความเชื่อพระภูมิเจ้าที่ แต่กลับมีการนับถือบูชาทิวเขาประติมานเจ้าแม่ทับทิมแบบจีนภายใต้บริบทรูปแบบศาลพระภูมิที่มีลักษณะเป็นเรือนไม้หรือปูนเสาเดียว ดำรงสถานะเป็นเทพารักษ์ประจำพื้นที่ เพื่อปกป้องรักษาสถานที่แห่งนั้น เฉกเช่นกับการบูชาพระชัยมงคลภายในศาลพระภูมิบริเวณใกล้เคียงกัน ศาลเจ้าแม่ทับทิม บ้านท่ากระทุ่ม อ.ท่ามะกา จ.กาญจนบุรี เป็นศาลทรงไทยแต่ภายในบูชาทิวเขาประติมานเจ้าแม่เทียนโหว่แบบจีน ศาลเจ้าแม่ทับทิม ตลาดค้าส่งผลไม้สะพานขาว เป็นศาลหินอ่อนทรงประยุกต์แต่ภายในบูชาทิวเขาประติมานเจ้าแม่เทียนโหว่แบบจีน อีกทั้งศาลเจ้าแม่ทับทิม ปากคลองดาวคะนอง ซอยราชบุรณบุรี 1 แขวงบางปะกอก เขตราชบุรณบุรี กรุงเทพฯ เป็นศาลทรงไทยริมแม่น้ำเจ้าพระยา ภายในบูชาทั้งเจี๋ยต๋นเต็งเหนียง ทิวเขาประติมานเจ้าแม่ทับทิมแบบและแบบจีน เป็นต้น

นอกจากนี้ผู้วิจัยยังมีความเห็นว่า “เจ้าแม่ทับทิม” อาจจะเป็นชื่อเรียกเทพารักษ์สตรีไทยมาก่อน เห็นได้จากความเชื่อดั้งเดิมมักไม่สร้างรูปเคารพแต่บูชาเป็นแผ่นเจี๋ยต๋นเต็งเหนียง ทำให้มีการบูชาเจ้าแม่ทับทิมในรูปแบบของเจี๋ยต๋นเต็งเหนียงจะประดิษฐานอยู่ในศาลเพียงตา ตามคติผีสงเทวดาของไทยดั้งเดิม หรือศาลพระ

ภูมิ ตามคติพราหมณ์เชื่อว่าเทพารักษ์หรือพระภูมิเทวดาทำหน้าที่พิทักษ์เขตพื้นที่นั้น ๆ เช่น ศาลหลักเมื่อนนทบุรี (เดิม) อ.เมือง จ.นนทบุรี เทวลักษณะเจ้าแม่เมื่อถือดอกบัว ต่อมาเมื่อเทพเจ้าจีนของกลุ่มจีนไหหลำ “เจ้าแม่ต๋วยบ่วยเต็งเหนียง” ได้รับการถวายพระนามอย่างไทยว่า “เจ้าแม่ทับทิม” ทำให้เจ้าแม่ทับทิมแบบไทยโดนกลืนกลายเป็นเทพเจ้าจีนไปด้วยดังที่สามารถพบเห็นได้ทั่วไปในปัจจุบัน ยกเว้นในสถานที่ราชการ อาทิ โรงพยาบาล โรงเรียน กรมอุทกหารเรือ กรมแผนที่ทหาร กองบัญชาการตำรวจนครบาล กองคลังแสง กรมสรรพาวุธทหารบก ฯลฯ ซึ่งคนนอกไม่สามารถเข้าไปไหว้โดยสะดวก ศาลเหล่านี้ยังคงเป็นเจ้าแม่ทับทิมแบบไทยในลักษณะของศาลพระภูมิหรือศาลเรือนไทยโบราณ เป็นต้นว่า ศาลเจ้าแม่ทับทิมโรงเรียนสตรีวิทยา แขวงวัดบวรนิเวศ เขตพระนคร กรุงเทพฯ เชื่อว่าเป็นเจ้าแม่ฝ่ายไทยในพื้นที่มาแต่เดิม จากป้ายประวัติสิ่งศักดิ์สิทธิ์ประจำโรงเรียนสตรีวิทยา ทำให้ทราบว่าเจ้าแม่ทับทิม เป็นสิ่งศักดิ์สิทธิ์อันเป็นที่เคารพของชาวบ้านมาแต่ดั้งเดิม ความเป็นมา คือบริเวณที่ตั้งของโรงเรียนสตรีวิทยาแต่เดิมมีศาลเก่าแก่อยู่อุตันโพธิ์ เชื่อกันว่าเจ้าแม่ทับทิมประทับอยู่ ชาวบ้านศรัทธากันมากพากันมากกราบไหว้ขอพรให้ท่านคุ้มครองเพื่อความปลอดภัยและมีโชคลาภตามที่ตนปรารถนา

ศาลเจ้าแม่ทับทิม วัดบางไกรใน ตำบลบางขุนกอง อำเภอบางกรวย จังหวัดนนทบุรี พื้นที่ตรงบริเวณริมคลองบางไกรนอก ซึ่งเดิมมีชื่อว่า “คลองบางนายไกร” ในอดีตคงเป็นเส้นทางคมนาคมที่สำคัญ ลักษณะเป็นศาลเรือนไทย บูรณะเมื่อปี พ.ศ. 2521 ประดิษฐานเทวะประติมานเจ้าแม่ทับทิมเป็นแบบไทย เทวะลักษณะท่านั่ง สวมศิราภรณ์มงกุฎแบบไทย ใส่ชุดไทยสีน้ำเงิน คติการบูชาแบบไทยผสมจีน เป็นเทวรูปที่สร้างขึ้นแทนองค์ก่อน เนื่องจากถูกขโมยไป บริเวณศาลยังปรากฏป้ายไม้แกะสลักอักษรจีนชื่อเจ้าแม่เป็นภาษาจีนว่า “สื่อหลิวจินหมู่” (石榴金母) เห็นได้ว่าเป็นการแปลแบบตรงตัวตามความหมาย นอกจากนี้ภายในศาลยังมีป้ายคำว่า “เป็นโถวเซ็งมา” (本頭聖媽) แสดงให้เห็นว่าชาวจีนบูชาในฐานะเทพารักษ์สตรีประจำท้องถิ่น เหมือนที่คนไทยบูชาในฐานะเทพารักษ์ไทย จากหลักฐานป้ายภาษาจีนแสดงให้เห็นว่า เจ้าแม่ทับทิมทองแห่งนี้เป็นที่เคารพนับถือของชาวจีนในพื้นที่อีกด้วย ทั้งนี้บริเวณนอกศาลยังมีป้ายประกาศว่า “ห้ามนำอะไรที่เกี่ยวกับหมูมาที่ศาลเจ้าแม่ทับทิมโดยเด็ดขาด” จากการสอบถามชาวบ้านทำให้ทราบว่า ในอดีตมีพ่อค้าชาวจีนพายเรือขายเนื้อหมูสดพายผ่านมาถึงหน้าศาลเจ้า จู๋ ๆ เรือก็พลิกคว่ำโดยไม่ทราบสาเหตุ ชาวบ้านจึงเชื่อว่า เจ้าแม่ไม่โปรดหมู ซึ่งหากจะเชื่อมโยงคติการบูชาที่มีความเหมือนกับการบูชาเจ้าแม่ทับทิมในฐานะ “เจ้าแม่ต๋วยบ่วยเต็งเหนียง” ของชาวจีนไหหลำที่ไม่นิยมนำเนื้อหมูมาไหว้เจ้าแม่ เพราะชาวไหหลำมองว่า ตำนานของเจ้าแม่ทับทิม มีเรื่องราวเกี่ยวกับการนำท่อนไม้ที่จะแกะสลักเทวรูปเจ้าแม่มาขึ้นคอกหมู แล้วหมูป่วยตาย สื่อหมายความว่ เจ้าแม่ไม่โปรดหมู และหมูเป็นสัตว์กินของเหลือจากคน แต่แพะกินหญ้า จึงมองว่าสะอาดมากกว่าเลยนิยมใช้เนื้อแพะมาบูชา ส่วนบางพื้นที่ เนื้อแพะ เนื้อวัว หาได้ไม่สะดวกนัก จึงใช้เนื้อหมูแทน เพราะหมูเป็นสัตว์ที่หาได้ทั่วไป แต่การนำหมูมาไหว้ของชาวจีนไหหลำ จะต้องแยกงานแยกถาดกับของไหว้อื่น ดังนั้นจากตัวอย่างศาลเจ้าแม่ทับทิมแห่งนี้ สามารถเห็นร่องรอยการบูชาเจ้าแม่ทับทิมแบบไทยมาแต่ดั้งเดิม เมื่อมีชาวจีนเข้ามาบูชา

ด้วยความศรัทธาในภายหลังทำให้เกิดการบูชาแบบจีนขึ้น แต่ยังไม่ได้กลืนกลายเป็นจีนทั้งหมด หากเป็นศาลเจ้าแม่ทับทิมที่มีลักษณะแบบไทย ซึ่งยังมิได้รับอิทธิพลความเชื่อแบบจีน ทำให้ยังคงเป็นศาลเจ้าแม่ทับทิมแบบไทยมาจนถึงปัจจุบัน ดังตัวอย่างที่ศาลเจ้าแม่ทับทิม บ้านปาร์คนายเลิศ เมื่อครั้งพระยาภักตินรเศรษฐ์ (เลิศ เศรษฐบุตร) ได้ซื้อที่ดินบริเวณนี้มีต้นไม้ใหญ่ ซึ่งเป็นที่กราบไหว้ของผู้คนที่สัญจรไปมาทางเรือ ท่านจึงดำริสร้างศาลให้กับเจ้าแม่ทับทิม เมื่อ พ.ศ. 2463 โดยมีความเชื่อว่าท่านเป็นดวงวิญญาณที่ผู้คนละแวกนี้เชื่อว่าสิงสถิตอยู่ ผู้ศรัทธาที่มาสักการบูชาเจ้าแม่ทับทิมที่นี้มักจะขอบุตรหรือธิดา โดยถวายปลัดขิก กุหลาบแดง เครื่องสำอาง และรูปเทียน เมื่อสมหวังตามปรารถนาก็จะมาไหว้ขอบคุณเจ้าแม่จากตัวอย่างทั้งสองแห่งนี้จึงพอสรุปข้อสันนิษฐานที่ 2 ได้ว่า การบูชาเจ้าแม่ทับทิมแบบไทยมีมาช้านาน อาจเกิดก่อนการบูชาเจ้าแม่ทับทิมแบบจีนก็ได้

ในการศึกษาทางมานุษยวิทยาและคติชนวิทยา การลงพื้นที่ศาลเจ้าแม่ทับทิมของกลุ่มชาวจีนแต่จิวชี้ให้เห็นกระบวนการผสมผสานทางความเชื่อ (syncretism) ระหว่างคติการนับถือของไทยและจีน โดยสันนิษฐานว่า เจ้าแม่ทับทิม ซึ่งเป็นเทพารักษ์สตรีที่ได้รับการบูชา อาจมีรากฐานมาจาก ผีแม่เหาะศักดิ์ของไทยแต่เดิม เมื่อชาวจีนแต่จิวอพยพเข้ามา พวกเขานำความเชื่อเรื่องการบูชาเทพารักษ์ประจำชุมชนที่เรียกว่า ปิงเถ่ากง (本頭公) เข้ามาด้วย เดิมทีมีการบูชาเพียง เจ้าพ่อ ซึ่งเป็นเทพารักษ์ผู้คุ้มครองในพื้นที่เท่านั้น แต่ต่อมาได้มีการรับคติความสมดุลงของพลังที่เกี่ยวพันกัน จึงเริ่มมีการบูชาเจ้าแม่ คู่กัน ซึ่งชาวจีนแต่จิวเรียกว่า ปิงเถ่าม่า (本頭媽) แต่คนไทยยังคงเรียกและนับถือในชื่อ เจ้าแม่ทับทิม ตามเดิม การผสมผสานนี้ทำให้มีการบูชาเจ้าแม่ทับทิมในฐานะ ปิงเถ่าม่า ซึ่งเป็นเทวนารีจีนในที่สุด สะท้อนให้เห็นถึงพลวัตทางวัฒนธรรมและศาสนาที่เกิดขึ้นจากการอยู่ร่วมกันของคนต่างเชื้อสายในสังคมไทย เช่น ศาลเจ้าแม่ทับทิม ถ.ท้ายบ้าน ต.ปากน้ำ อ.เมือง จ.สมุทรปราการ ป้ายชื่อภาษาจีนว่า เหล่าปิงเถ่าม่าเปี้ย (老本頭媽廟) ชื่อภาษาไทยว่า เจ้าแม่ทับทิม ศาลเจ้าแม่ทับทิม ริมคลองชักพระ แขวงคลองชักพระ เขตตลิ่งชัน กรุงเทพฯ ป้ายชื่อภาษาจีนว่า ปิงเถ่าเซี่ยม่า (本頭聖媽) ชื่อภาษาไทยว่า เจ้าแม่ทับทิม นอกจากนี้ยังมีศาลเจ้าแม่ทับทิม ตรังข้ามตลาดศาลาหน้าร้อน แขวงศิริราช เขตบางกอกน้อย กรุงเทพฯ ตั้งชื่อศาลเจ้าเป็นภาษาจีนว่า “ตี้โฮยเซี่ยม่า” (地先聖媽) มีความแตกต่างจากที่อื่น คนในพื้นที่นิยมเรียกว่า “เซี่ยเถ่าม่า” (車頭媽) แปลว่าเจ้าแม่สถานีรถไฟ เนื่องจากที่ตั้งอยู่ใกล้สถานีรถไฟบางกอกน้อย สิ่งที่น่าสนใจคือเทวลักษณะประติมานเจ้าแม่ในมืออุ้มไก่ พอที่จะสันนิษฐานได้ว่าผู้อาศัยในย่านนั้นอดีตคงเลี้ยงไก่จำหน่ายเป็นอาชีพ จึงมีการนำไก่มาบนบานศาลกล่าวให้เจ้าแม่ช่วยเรื่องค้าขายรุ่งเรืองนั่นเอง

จากเทวประติมานในมือเจ้าแม่อุ้มไก่ ผู้วิจัยสันนิษฐานว่า หากศาลเจ้าแม่ทับทิมแห่งนี้บูชาร่องค์เซี่ยเถ่าม่าในฐานะเจ้าแม่เพียงโหวน่าจะมีความเชื่อมโยงกับศาลเจ้าเพียงโหวโกวเปี้ย (天后古廟) เกาะหม่าสือ (媽嶼島) บริเวณปากอ่าวซัวเถา เขตหลงหู (龍湖區) เมืองซัวเถา (汕頭) มณฑลกวางตุ้ง (廣東) ประเทศจีน หรือที่เรียกกันอีกชื่อว่า “ปั้งโกยเต้า” (放雞島) แปลว่า

เกาะปล่อยไก่ หรือ “ป้งโกยซัว” (放雞山) แปลว่า ภูเขาปล่อยไก่ เนื่องจากในสมัยก่อนผู้คนที่มาไหว้เจ้าแม่ จะนำไก่ตัวเป็น ๆ มาถวายและปล่อยไว้ ทำให้ศาลเจ้ามีไก่เยอะทั้งตัวผู้และตัวเมีย บริเวณด้านหน้าศาลเจ้าก็มีประติมากรรมไก่ตัวผู้และตัวเมียประดับด้วยศิลปะเขียนฉือ (嵌瓷) หรือเครื่องประดับปูนปั้นติดด้วยเศษขามกระเบื้องเคลือบประดับบนตัวไก่ ผู้วิจัยเคยเดินทางไปยังศาลเจ้าแห่งนี้ ซึ่งปัจจุบันมี 2 แห่ง คือ ศาลดั้งเดิมและศาลหลังใหม่ ศาลเจ้าหลังเดิมเริ่มสร้างในสมัยราชวงศ์หยวน และสร้างใหม่ในปีที่ 11 รัชศกเสียนเฟิง (咸豐十一年) ตรงกับปี ค.ศ. 1861 ต่อมาได้รับการบูรณะอีก 2 ครั้งในปี ค.ศ. 1928 และ 1984 ส่วนศาลเจ้าหลังใหม่เริ่มสร้างในปีรัชศกกวงซัว (光緒) สมัยราชวงศ์ชิง และได้รับการบูรณะในปี ค.ศ. 1981 ชาวจีนแต่จิวมักจะมากราบไหว้ขอพร เพื่อขอให้เจ้าแม่คุ้มครองการเดินทางทะเลโดยปลอดภัย พวกเขาเชื่อกันว่าหากต้องการมีชีวิตที่สงบสุขและปลอดภัยเพราะอาศัยอยู่ติดทะเล ตลอดจนประกอบอาชีพประมงอยู่กับทะเลก็ต้องมาขอพร ณ ศาลเจ้าแห่งนี้ ถือเป็นสถานที่ศักดิ์สิทธิ์ประจำเมืองซัวเถา

จากการศึกษา สามารถสรุปได้ว่า การกลืนกลายทางวัฒนธรรมในบริบทของความเชื่อเรื่องเจ้าแม่ทับทิมสามารถเกิดขึ้นได้ใน 2 ระดับ ระดับแรกเป็นการกลืนกลายทางสังคม (social assimilation) ซึ่งเกิดจากการที่ความเชื่อจากสองวัฒนธรรมรับเอาวัฒนธรรมของอีกฝ่ายไปเป็นของตนเอง แต่อาจเป็นเพียงความเชื่อในด้านคติการนับถือบูชา การสร้างเทวะประติมากร และธรรมเนียมปฏิบัติภายนอกเท่านั้น ยังไม่ถึงขั้นเปลี่ยนแปลงความเชื่อทั้งหมดไปโดยสิ้นเชิง อาจจะแค่เจือจางและสูญเสียเอกลักษณ์ทางธรรมเนียมปฏิบัติหรือพิธีกรรมบางประการ หากถึงขั้นเปลี่ยนแปลงไปโดยสิ้นเชิงจะเป็นเรื่องของ การกลืนกลายทางชีวภาพ (biological assimilation) ซึ่งเป็นขั้นสูงสุดของปรากฏการณ์ของการกลืนกลายทางวัฒนธรรม หมายความว่า สองวัฒนธรรมกลืนกันจริง ๆ อย่างสมบูรณ์ เพราะจะมีผู้ศรัทธารุ่นใหม่เกิดขึ้นมาแสดงตนเป็นผู้ศรัทธาในความเชื่อใหม่อันเกิดจากวัฒนธรรมเดิมสองวัฒนธรรมมารวมกัน แต่การกลืนกลายทางชีวภาพจะเกิดได้ยากและเกิดได้ในอัตราที่น้อยกว่าการกลืนกลายทางสังคม ดังนั้น ในบริบทของความเชื่อย่อมมีการกลืนกลายทางวัฒนธรรมเกิดขึ้นได้ การที่ชนชาติจีนซึ่งมีเอกลักษณ์และอัตลักษณ์ทางประเพณี พิธีกรรมที่หลากหลายและแตกต่างกันเฉพาะกลุ่ม ไม่ว่าจะกลุ่มฮกเกี้ยนหรือไหหลำ เมื่อถูกถ่ายทอดและสืบทอดความเชื่อจนแพร่หลายในสังคมไทยย่อมแปรเปลี่ยนไปตามบริบทของท้องถิ่น เห็นได้จากการนับถือเจ้าแม่ทับทิมในสังคมไทยอาจเกิดขึ้นมาช้านานก่อนที่ความเชื่อเรื่องเจ้าแม่ทับทิมจีนจะเข้ามาผสมผสาน ในยุคแรกของความเชื่ออาจเป็นเพียงการบูชาในฐานะสิ่งศักดิ์สิทธิ์ประจำท้องถิ่น จนคนไทยบางกลุ่มเชื่อว่า เจ้าแม่ทับทิมก็คือเจ้าแม่ของคนไทยที่คนไทยนับถือกันมาแต่ดั้งเดิม นับถือในฐานะผิขึ้นสูงเป็นเทพารักษ์ประจำท้องถิ่น ต่อมาเมื่อคติความเชื่อแบบจีนเข้ามามีอิทธิพลสถานะของเจ้าแม่ทับทิมสามารถยกระดับเป็น “เทวนารี” กลายเป็นสิ่งศักดิ์สิทธิ์หรือเทพเจ้าจีน มีอำนาจและสามารถเข้าประทับทรงแสดงอิทธิฤทธิ์จนเป็นปาฏิหาริย์ สามารถจูงใจผู้คนให้เชื่อถือได้อย่างน่าอัศจรรย์ กอปรกับศาลเจ้าแม่ทับทิมแบบไทยส่วนใหญ่สร้างด้วยไม้มีขนาดเล็ก เมื่อชาวจีนที่อาศัยร่วมกับชาวไทยในชุมชนนั้น

ร่วมใจกันบูรณะศาล จึงกลายเป็นศาลเจ้าจีนไป เจ้าแม่ฝ่ายไทยก็เลยกลายเป็นเจ้าแม่ฝ่ายจีน บางแห่งที่ทราบประวัติก็เรียกชื่อศาลเจ้าใหม่แบบจีนว่า “ศาลเจ้าปึงเถ่าม่า” (本頭媽廟) แต่ในวงเล็บระบุว่า “เจ้าแม่ทับทิม” แต่ก็มีศาลเจ้าจำนวนไม่น้อยที่อัญเชิญเจ้าแม่มาจุประดิษฐานเป็นเทพประธานในศาลเจ้าที่สร้างขึ้นใหม่แทน ทำให้เจ้าแม่มาจุได้รับพระนามแบบไทยว่า “เจ้าแม่ทับทิม” ไปในตัว

เห็นได้ว่าเมื่อคติความเชื่อเรื่องเทวนารีจีนแห่งสายน้ำ 2 องค์ ซึ่งมีถิ่นกำเนิดต่างกันในแต่ละช่วงเวลา องค์แรกเกิดขึ้นในช่วงราชวงศ์ซ่งเหนือ มีพระนามว่า “มาจุ” มีถิ่นกำเนิดในฮกเกี้ยน ศาลเจ้าแห่งแรกสร้างขึ้นเมื่อปี ค.ศ. 987 ณ เกาะเหมยโจว เมืองฝูเถียน มณฑลฮกเกี้ยน ส่วนอีกองค์หนึ่งเป็นเทพเจ้าท้องถิ่นของกลุ่มจีนไหหลำ มีพระนามว่า ตู๋ย้วยเต็งเหนียง เกิดขึ้นในช่วงราชวงศ์หมิง ศาลเจ้าแห่งแรกสร้างขึ้นเมื่อปี ค.ศ. 1505-1521 ณ ชายฝั่งตะวันออกของท่าเรือชิงหลาน (清瀾港) ตำบลตงเจียว ชายฝั่งทางใต้ของซานเหมิงตะวันออกของเมืองเหวินซาง มณฑลไหหลำ ซึ่งระยะเวลาห่างกันประมาณ 518 ปี เมื่อชาวจีนไหหลำได้อพยพมาเมืองไทยส่วนใหญ่มีพื้นเพมาจากเมืองเหวินซาง ซึ่งศาลเจ้าหลังแรกก็ตั้งอยู่ที่นี้ ทั้งยังเป็นที่ตั้งของท่าเรือชิงหลาน จากบันทึกทางประวัติศาสตร์ ท่าเรือชิงหลานเป็นท่าเรือหลักที่ชาวจีนไหหลำจากเมืองเหวินซางใช้ในการเดินทางไปมาหากินในต่างประเทศ ในช่วงปลายราชวงศ์หมิง กองทัพชิงค่อย ๆ ยึดครองทางใต้ ขณะที่ราชวงศ์หมิงได้ลุกขึ้นต่อต้าน สถานการณ์ทางการเมืองในไหหลำไม่มั่นคง มีการปล้นสะดมประจวบกับราชวงศ์ต่าง ๆ ชาวจีนไหหลำจำนวนมากหนีไปยังเอเชียตะวันออกเฉียงใต้เพื่อหาชีวิตที่ดีกว่า ในช่วงแรกพวกเขาส่วนใหญ่เสี่ยงล่องเรือไปตามลมและคลื่นเรือไปจอดที่ไหนก็แวะที่นั่น บางคนขึ้นฝั่งที่เวียดนาม บางคนขึ้นฝั่งที่คาบสมุทรมลายู บางคนล่องเรือในทะเลเป็นเวลาหนึ่งหรือสองเดือนก่อนจะถึงสยาม และสุดท้ายก็ตั้งรกรากในต่างแดน (王俞春, 2014, p.168) พวกเขาได้นำความเชื่อความศรัทธาเจ้าแม่ตู๋ย้วยเต็งเหนียง เทพเจ้าประจำท้องถิ่นที่ตนเคารพบูชามาด้วย จนได้สร้างศาลเจ้าแห่งแรกในประเทศไทย ตั้งอยู่ที่เชิงสะพานกรุงธน ฝั่งสามเสน ศาลเจ้าแห่งนี้ก็เรียกเจ้าแม่องค์นี้ด้วยพระนามภาษาไทยว่า “เจ้าแม่ทับทิม” ซึ่งสันนิษฐานว่าเรียกจากทิวะลักษณะประติมานวิทยาพระพักตร์ที่มีสีแดงเมสิดทับทิม สีอาภรณ์แดงดังพลอยทับทิม หรือแม้กระทั่งเครื่องประดับต่าง ๆ ที่ผู้ศรัทธานำมาถวายมีสีแดงคล้ายทับทิม จึงเรียกว่า สีทับทิม และเนื่องด้วยมีทิวะลักษณะที่คล้ายคลึงกันกับเจ้าแม่มาจุจึงทำให้เกิดความสับสนมาจนถึงปัจจุบัน นอกจากนี้ยังมี “ศาลเจ้าแม่ทับทิมบางซื่อ” ซึ่งประดิษฐานเจ้าแม่เจี๋ยตุ้มเต็งเหนียง (正順聖娘) หรือท่านผู้หญิงเสียน (冼太夫人) เป็นเทพเจ้าท้องถิ่นของกลุ่มจีนไหหลำอีกองค์หนึ่ง จากทิวะลักษณะที่ใกล้เคียงกันมากจึงทำให้เรียกพระนามเป็นภาษาไทยว่า “เจ้าแม่ทับทิม” เช่นเดียวกัน

อภิปรายผลการวิจัย

การสังสรรค์ทางวัฒนธรรมความเชื่อต่อการนับถือบูชาเจ้าแม่ทับทิมคติไทยกับการผสมกลมกลืนทางวัฒนธรรมต่อการนับถือบูชาเจ้าแม่ทับทิมคติจีนตามคติความเชื่อของกลุ่มคนจีนในสังคมไทย ซึ่งสามารถอภิปรายผลได้ใน 4 ประการหลัก ดังนี้

1. การสังสรรค์ทางวัฒนธรรมกับคติความเชื่อของชาวจีนฮกเกี้ยนเรื่องเทวนารีแห่งท้องทะเลคือเจ้าแม่มาจู (媽祖) หรือเจ้าแม่หมากจอกที่ปรากฏชื่อในนิราศกวางตุ้ง สมัยธนบุรี ทำให้สันนิษฐานได้ว่ามีการนับถือเจ้าแม่มาจูมาก่อนหน้าแล้ว ซึ่งก็คือสมัยอยุธยา ดังปรากฏในป้ายชื่อศาลเจ้าเทียงโหว (天后宮) ได้แปลเป็นภาษาไทยว่า “ศาลเจ้าแม่ทับทิม” และเรียกเจ้าแม่หมากจอกในภาษาไทยว่าเจ้าแม่ทับทิม นอกจากนี้ยังเรียกพระหมากจอกว่า “แม่ย่านาง” อีกด้วย ต่อมาเมื่อชาวจีนกลุ่มไหหลำได้สร้างศาลเจ้าแม่ตุ่ยบ่วยเต็งเหนียงขึ้นที่เชิงสะพานช้างฮี้ แขวงวรพยาบาล เขตดุสิต กรุงเทพฯ ทำให้มีการทำป้ายชื่อศาลเจ้าว่า “ศาลเจ้าจุ้ยโบเนี้ยว (แม่ทับทิม) อำเภอดุสิต จังหวัดพระนคร” จึงเป็นจุดเริ่มต้นของการเรียกขานเทพประธานศาลเจ้าว่า “เจ้าแม่ทับทิม” และด้วยพื้นที่ที่ตั้งศาลเจ้าอยู่ถนนสามเสนซึ่งก่อสร้างในสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 5 ผู้คนจึงเรียกขานชื่อศาลเจ้าว่า “ศาลเจ้าแม่ทับทิม สามเสน” จากบริบทการเรียกขานชื่อ “แม่ทับทิม” เป็น “เจ้าแม่ทับทิม” จึงทำให้เกิดการสังสรรค์ทางวัฒนธรรมด้านภาษา กลุ่มจีนไหหลำเรียกชื่อเจ้าแม่ว่า “เจ้าแม่ตุ่ยบ่วยเต็งเหนียง” คนไทยเรียกว่า “เจ้าแม่ทับทิม” ถือเป็นการการใช้ภาษาท่ามกลางความหลากหลายทางวัฒนธรรมในบริบทการนับถือบูชา และด้วยเหตุนี้เองทำให้การเรียกขานเจ้าแม่มาจูและเจ้าแม่ตุ่ยบ่วยเต็งเหนียงร่วมกันว่า “เจ้าแม่ทับทิม”

2. การสังสรรค์ทางวัฒนธรรมกับคติความเชื่อพื้นบ้านจีนที่เชื่อว่า เจ้าแม่สุยหมู่เหนียง (水母娘) หรือที่ชาวจีนแต้จิ๋วเรียกว่า “จุ้ยบ้อเนี้ยว” ถือเป็นเทวนารีประจำแม่น้ำและสาหร่ายน้ำ มีตำนานที่หลากหลาย แตกต่างกันไปแต่ละท้องที่ ตำนานที่เป็นที่รับรู้ของคนจีนทั่วไปกล่าวว่า เดิมชื่อ หลิวชุนอิง (柳春英) เป็นคนหมู่บ้านจินเซิง (金勝村) เมืองไท่หยวน (太原) มณฑลซานซี (山西) ภายหลังแต่งงานไปเป็นลูกสะใภ้ที่หมู่บ้านจินฉือ (晉祠村) แต่โชคร้ายที่ต้องทนทุกข์ทรมานจากการถูกแม่สามีทารุณกรรมเป็นเวลานาน แม่สามีบังคับให้เธอป็นเขาไปตักน้ำสะอาดทุกวัน วันหนึ่งมีเซียนผู้เห็นใจในชะตากรรมของเธอ จึงมอบสั้วให้ แค่เพียงวางสั้วลงในถังน้ำ ถังน้ำก็จะเต็มทันที เซียนยังย้ำเตือนเป็นพิเศษว่าอย่านำสั้วออกจากน้ำ มิฉะนั้นจะเกิดน้ำท่วม วันหนึ่ง แม่สามีมาทราบความลับนี้เข้า จึงได้นำสั้วออกจากถังน้ำ ทันใดนั้นน้ำก็พุ่งออกมาจากถังอย่างรวดเร็ว จนน้ำเกือบจะท่วมทั้งหมู่บ้าน เมื่อสามีนางทราบจึงรีบนั่งบนถั่งน้ำนั้นเพื่อชะลอน้ำ แต่นางก็ต้องเสียชีวิตเพื่อช่วยหมู่บ้าน ชาวบ้านจึงได้สร้างศาลเจ้า จินฉือ (晉祠) เพื่อระลึกถึงนาง และบูชารูปปั้นนางในศาลเจ้า เรียกว่า “สุยหมู่เหนียงเนียง” (水母娘娘) หรือ “จินฉือเซิงหมู่” (晉祠聖母) แต่ตำนานความเชื่อนี้ไม่ได้แพร่กระจายสู่ไทย จึงไม่มีการสร้างศาลเจ้าแม่สุยหมู่เหนียง

3. การสร้างสรรค์ทางวัฒนธรรมกับคติความเชื่อของชาวจีนไหหลำเรื่องเทวนารีแห่งสายน้ำ คือ เจ้าแม่ต๋วยบ่วยเต็งเหียง (水尾聖娘) ที่ปรากฏครั้งแรกเป็นศาลเจ้าในไทยสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นก็คือ ศาลเจ้าแม่ทับทิมสามเสน สะพานช้างอี กรุงเทพฯ ทำให้มีการเรียกเจ้าแม่ต๋วยบ่วยเต็งเหียงเป็นภาษาไทยว่า เจ้าแม่ทับทิม ซึ่งเป็นการเรียกจากการสังเกตเทวะลักษณะที่มีสีแดงเหมือนอัญมณีทับทิม หากแต่กลุ่มคนจีนไหหลำเรียกว่า “ต๋บ่วงไผ่ต๋วยบ่วยเต็งเหียง” (十月婆水尾聖娘) แปลว่า “เจ้าแม่ทับทิมเดือนสิบ” ต่อมาพวกเขาได้สร้างศาลเจ้าแม่เจี๋ยตุ้นเต็งเหียงที่เขตบางซื่อ จึงเรียกเจ้าแม่เจี๋ยตุ้นเต็งเหียงว่า “ยี่ง่วงไผ่เจี๋ยตุ้นเต็งเหียง” (二月婆正順聖娘) แปลว่า “เจ้าแม่ทับทิมเดือนสอง” และเรียกเจ้าแม่เทียนโหวว่า “ตาง่วงไผ่เทียนโหวเต็งหม่าย” (三月婆天后聖母) แปลว่า “เจ้าแม่ทับทิมเดือนสาม”

4. การสร้างสรรค์ทางวัฒนธรรมกับคติความเชื่อของชาวจีนแต้จิ๋วเรื่องเทพารักษ์ประจำชุมชน คือปึงเถ่ากงม่า (本頭公媽) ทำให้มีการเรียกองค์ปึงเถ่ากงม่าว่าเจ้าแม่ทับทิมด้วยเช่นกัน เนื่องจากบทบาทหน้าที่คล้ายกันคือปกป้องดูแลชุมชน และยังมีความใกล้เคียงกับคติความเชื่อเรื่องครามเทวดาของฮินดู ภาษาจีนเรียกว่า “เซียงซุนหนี่วเสิน” (鄉村女神) ซึ่งนับถือในฐานะเทวดา ผู้ปกป้องรักษาผู้อาศัยของหมู่บ้านจากภัยอันตรายต่าง ๆ

จากการสร้างสรรค์ทางวัฒนธรรมใน 4 รูปแบบข้างต้น สรุปได้ว่า การนับถือเจ้าแม่ทับทิมในสังคมไทยเป็นการนับถือบูชาาร่วมกันของชาวไทยดั้งเดิม ซึ่งบูชาในฐานะ “พระท้าวธรรมาหรือพระภูมิเจ้าที่ผู้ดูแลสายน้ำทั้งหลาย” และกลุ่มชาวจีนที่อพยพเข้ามาตั้งรกรากในสังคมไทย ซึ่งบูชาเทพเจ้าประจำท้องถิ่นตน คือ เจ้าแม่ 4 องค์ ดังนี้ 1.กลุ่มจีนฮกเกี้ยนนับถือ “เจ้าแม่เทียนเฮาส่งบู๊” กลุ่มจีนแต้จิ๋ว นับถือ “เจ้าแม่เทียนโหวเซี้ยบ้อ” กลุ่มจีนไหหลำนับถือ “เจ้าแม่เทียนโหวเต็งหม่าย” เห็นได้ว่าเป็นเจ้าแม่天后聖母 องค์เดียวกัน เพียงแต่ออกเสียงไปตามแต่สำเนียงถิ่นตน และยังมีชื่อเรียกอื่น กลุ่มจีนฮกเกี้ยนเรียกว่า “เจ้าแม่มาจ้อ” หรือ “มาจ้อโป” กลุ่มจีนแต้จิ๋ว เรียกว่า “เจ้าแม่หมาโจ้ว” กลุ่มจีนไหหลำ เรียกว่า “เจ้าแม่มาโต้ว” หรือ “เจ้าแม่โพโต้ว” 2.กลุ่มจีนฮกเกี้ยนนับถือ “เจ้าแม่จู้บ๊วยสิ่งหนิว” กลุ่มจีนแต้จิ๋ว นับถือ “เจ้าแม่จู้บ่วยเซี้ยเนี้ย” กลุ่มจีนไหหลำนับถือ “เจ้าแม่ต๋วยบ่วยเต็งเหียง” เห็นได้ว่าเป็นเจ้าแม่水尾聖母 องค์เดียวกัน เพียงแต่ออกเสียงไปตามแต่สำเนียงถิ่นตน 3.กลุ่มจีนฮกเกี้ยนนับถือ “เจ้าแม่เจี๋ยซุนสิ่งหนิว” กลุ่มจีนแต้จิ๋ว นับถือ “เจ้าแม่เจี๋ยซ่งเซี้ยเนี้ย” กลุ่มจีนไหหลำนับถือ “เจ้าแม่เจี๋ยตุ้นเต็งเหียง” เห็นได้ว่าเป็นเจ้าแม่ 正順聖母 องค์เดียวกัน เพียงแต่ออกเสียงไปตามแต่สำเนียงถิ่นตน และ 4.กลุ่มจีนฮกเกี้ยนนับถือ “เจ้าแม่ปุ้นเถ่าม่า” กลุ่มจีนแต้จิ๋ว นับถือ “เจ้าแม่ปึงเถ่าม่า” กลุ่มจีนไหหลำนับถือ “เจ้าแม่ปุ้นเถ่าม่า” เห็นได้ว่าเป็นเจ้าแม่ 本頭媽 องค์เดียวกัน เพียงแต่ออกเสียงไปตามแต่สำเนียงถิ่นตน

จากประเด็นปัญหาการวิจัย เรื่องความแตกต่างทางคติความเชื่อระหว่างคนไทยและคนจีนในการบูชาเจ้าแม่ทับทิม การหลอมรวมทางวัฒนธรรมที่เกิดขึ้นในบริบทสังคมไทย และการเปลี่ยนแปลงของความเชื่อเมื่อเข้าสู่บริบทใหม่ สามารถกล่าวถึงการเชื่อมโยงผลการวิจัยกับประเด็นปัญหา ดังนี้

1. การหลอมรวมทางวัฒนธรรม (Cultural Syncretism) ในบริบทการบูชาเจ้าแม่ทับทิม ผลการวิจัยสะท้อนให้เห็นถึงกระบวนการหลอมรวมทางวัฒนธรรมอย่างชัดเจนผ่านการบูชาเจ้าแม่ทับทิมในสังคมไทย ซึ่งมีการผสมผสานระหว่างคติความเชื่อและรูปแบบพิธีกรรมการเช่นไหว้บูชาของจีนและไทยอย่างลงตัว โดยเฉพาะในด้านสถาปัตยกรรมและสัญลักษณ์ทางศาสนาที่แสดงออกถึงการปรับตัวและการยอมรับซึ่งกันและกันของทั้งสองวัฒนธรรม เช่น การสร้างศาลเจ้าแม่ทับทิมตามรูปแบบสถาปัตยกรรมจีน อาทิ หลังคาประดับสัตว์และลวดลายมังกรจีน แต่ภายในศาลกลับบูชาเทวะประติมานเจ้าแม่ทับทิมแบบไทย ในลักษณะของแผ่นเจี๊วดไม้ ซึ่งเป็นรูปแบบที่พบในศาลเจ้าพื้นบ้านไทย โดยมีการประดิษฐานในลักษณะคล้ายพระชัยมงคลในศาลพระภูมิ ในทางกลับกัน ก็พบการสร้างศาลเจ้าแม่ทับทิมที่มีลักษณะเป็นเรือนไทยโบราณ แต่ภายในกลับบูชาเจ้าแม่ทับทิมในรูปแบบจีน เช่น เทวรูปสวมชุดจีนโบราณประดับด้วยเครื่องทรงแบบจีน และมีการใช้ภาษาจีนในป้ายบูชาและคำอธิษฐาน การผสมผสานเช่นนี้เป็น การสร้างพื้นที่ร่วมทางวัฒนธรรม ที่เปิดโอกาสให้คนไทยและคนไทยเชื้อสายจีนสามารถเข้าถึงและมีส่วนร่วมในพิธีกรรมได้โดยไม่รู้สึกรับผิดหรือถูกจำกัดด้วยกรอบชาติพันธุ์ ในเชิงทฤษฎี กระบวนการนี้สามารถอธิบายได้ด้วยแนวคิดเรื่อง “การผสมผสานทางวัฒนธรรม” (Cultural Hybridization) ซึ่งหมายถึงการสร้างวัฒนธรรมใหม่จากการผสมผสานองค์ประกอบของวัฒนธรรมเดิมหลายวัฒนธรรมโดยไม่จำเป็นต้องละทิ้งอัตลักษณ์เดิมทั้งหมด แต่สามารถอยู่ร่วมกันได้อย่างกลมกลืน

2. การปรับเปลี่ยนความเชื่อให้สอดคล้องกับบริบทไทย ในกระบวนการแลกเปลี่ยนทางวัฒนธรรม ความเชื่อดั้งเดิมของกลุ่มชาติพันธุ์หนึ่งมักจะถูกตีความใหม่เมื่อเข้าสู่บริบทของอีกวัฒนธรรมหนึ่ง ซึ่งในกรณีของการนับถือเจ้าแม่ทับทิมในสังคมไทย ก็สะท้อนให้เห็นถึงกระบวนการนี้ อย่างชัดเจน เดิมที เจ้าแม่ทับทิมตามคติจีน เป็นเทวนารีที่ได้รับการเคารพบูชาในฐานะผู้คุ้มครองนักเดินเรือและผู้ประกอบอาชีพทางทะเล โดยเฉพาะในหมู่ชาวจีนฮกเกี้ยนและไหหลำที่อพยพเข้ามาตั้งถิ่นฐานในประเทศไทย อย่างไรก็ตาม เมื่อความเชื่อนี้แพร่กระจายเข้าสู่สังคมไทยที่มีบริบททางวัฒนธรรมและวิถีชีวิตแตกต่างกัน ความหมายของการบูชาเจ้าแม่ทับทิมก็เริ่มเปลี่ยนแปลงไป คนไทยที่ไม่ใช่เชื้อสายจีนเริ่มเข้าร่วมพิธีกรรมและแสดงความศรัทธาต่อเจ้าแม่ทับทิม โดยตีความใหม่ในแบบไทย เช่น การขอพรเรื่องโชคลาภ การค้าขายเจริญรุ่งเรือง ความรัก ครอบครัว หรือสุขภาพ มากกว่าการขอพรเรื่องการเดินทางทางทะเลตามคติเดิมของจีน ซึ่งสะท้อนถึงการปรับเปลี่ยนความเชื่อให้เข้ากับวิถีชีวิตของคนไทยที่ส่วนใหญ่ไม่ได้ประกอบอาชีพทางทะเล นอกจากนี้ ยังมีการปรับเปลี่ยนรูปแบบของพิธีกรรมให้สอดคล้องกับวัฒนธรรมไทย เช่น การใช้ภาษาไทยในการสื่อสาร การจัดงานที่มีการแสดงศิลปวัฒนธรรมไทยควบคู่กับจีน หรือแม้แต่การออกแบบศาลเจ้าที่มีองค์ประกอบของสถาปัตยกรรมไทยผสมอยู่ด้วยการเปลี่ยนแปลงเหล่านี้แสดงให้เห็นถึงความยืดหยุ่นของความเชื่อและการปรับตัวของพิธีกรรมให้สามารถดำรงอยู่ในสังคมที่มีความหลากหลายทางวัฒนธรรมได้ ซึ่งเป็นคำตอบต่อปัญหาการคงอยู่ของคติเดิมในบริบทที่เปลี่ยนแปลงไป โดยไม่จำเป็นต้องละทิ้งรากเหง้าทางวัฒนธรรมเดิมอย่างสิ้นเชิง

3. การรักษาอัตลักษณ์ของกลุ่มคนจีนท่ามกลางการกลืนกลายทางวัฒนธรรม แม้สังคมไทยจะเป็นพื้นที่ที่มีการหลอมรวมทางวัฒนธรรมอย่างต่อเนื่อง แต่กลุ่มคนจีน โดยเฉพาะชาวจีนไหหลำในประเทศไทย ยังคงแสดงออกถึงความพยายามในการรักษาอัตลักษณ์ของตนผ่านพิธีกรรมและสัญลักษณ์ทางวัฒนธรรมที่มีความเฉพาะเจาะจง การแต่งกายด้วยชุดคลุมยาวสีฟ้าหรือสีน้ำเงินแบบจีนไหหลำ โดยเฉพาะในวันสำคัญ เช่น วันเทวสมภพเจ้าแม่ เป็นการแสดงออกถึงความเคารพต่อสิ่งศักดิ์สิทธิ์และการรักษาเอกลักษณ์ทางชาติพันธุ์ผ่านเครื่องแต่งกาย ซึ่งมีความหมายเชิงสัญลักษณ์เกี่ยวกับความศรัทธาและความเป็นมงคล นอกจากนี้ การใช้ภาษาจีนถิ่นไหหลำ ในการประกอบพิธีกรรมโดย “ไต่เป่” หรือผู้นำพิธี ยังสะท้อนถึงการรักษาภาษาแม่ในบริบทที่ภาษาไทยเป็นภาษาหลักของสังคม ซึ่งถือเป็นการต่อต้านการกลืนกลายทางภาษาอย่างเจียบ ๆ และเป็นการส่งต่ออัตลักษณ์ทางวัฒนธรรมจากรุ่นสู่รุ่นแม้จะมีการปรับตัวบางส่วน เช่น การใช้ภาษาไทยควบคู่ในพิธี หรือการเปิดให้คนไทยทั้งในพื้นที่และนอกพื้นที่เข้าร่วมกิจกรรม แต่แก่นของพิธีกรรมยังคงยึดถือหลักการดั้งเดิมของจีนอย่างเหนียวแน่น ซึ่งแสดงถึงการรักษาอัตลักษณ์ในรูปแบบที่ยืดหยุ่น คือไม่ปิดกั้นการมีส่วนร่วมของวัฒนธรรมอื่น แต่ยังคงรักษาแก่นแท้ของตนไว้

4. การสร้างความเข้าใจและความสัมพันธ์ระหว่างกลุ่มชาติพันธุ์ผ่านพื้นที่ศาลเจ้าแม่ทับทิม ศาลเจ้าแม่ทับทิมในบริบทสังคมไทยมิได้เป็นเพียงสถานที่ประกอบพิธีกรรมทางความเชื่อเท่านั้น แต่ยังทำหน้าที่เป็นพื้นที่กลางทางวัฒนธรรม ที่เปิดโอกาสให้คนไทยและคนไทยเชื้อสายจีนได้มีปฏิสัมพันธ์กันอย่างใกล้ชิด ผ่านกิจกรรมที่หลากหลาย เช่น งานเทศกาล งานประเพณี การไหว้เจ้า การแสดงศิลปวัฒนธรรม และการร่วมทำบุญในงานประจำปี การมีส่วนร่วมของคนไทยในพิธีกรรมที่มีรากเหง้าจากวัฒนธรรมจีน เช่น การไหว้เจ้าแม่ทับทิมในวันเทวสมภพตามปฏิทินจีน หรือการเข้าร่วมขบวนแห่เจ้าแม่ในงานประจำปี แสดงถึงการเปิดรับและการเรียนรู้ข้ามวัฒนธรรม ซึ่งช่วยลดช่องว่างทางชาติพันธุ์และสร้างความเข้าใจในความแตกต่าง นอกจากนี้ ศาลเจ้ายังเป็นพื้นที่ที่ส่งเสริม การแลกเปลี่ยนทางวัฒนธรรม เช่น การใช้ภาษาไทยควบคู่กับภาษาจีนถิ่นในพิธีกรรม การออกแบบศาลเจ้าตามรูปแบบทางสถาปัตยกรรมที่ผสมผสานระหว่างจีนและไทย สิ่งเหล่านี้สะท้อนถึงการอยู่ร่วมกันอย่างกลมกลืนในสังคมพหุวัฒนธรรมในเชิงสังคมวิทยา พื้นที่เช่นนี้สามารถถูกมองว่าเป็น “พื้นที่แห่งการเจรจาทางวัฒนธรรม” (Cultural Negotiation Space) ซึ่งช่วยให้เกิดการปรับตัว การยอมรับ และการสร้างอัตลักษณ์ร่วมใหม่ที่ไม่จำกัดอยู่เพียงชาติพันธุ์ใดชาติพันธุ์หนึ่ง

สรุปผลการวิจัย

การอพยพเข้ามาตั้งถิ่นฐานของชาวจีนฮกเกี้ยนในสังคมไทยมีหลักฐานหนึ่งที่สำคัญ คือ ศาลเจ้าเทียนเฮา (天后宮) เมื่อพวกเขาได้ใช้ชีวิตอยู่ในประเทศไทยจนกลายเป็นส่วนหนึ่งของสมาชิกในชุมชนริมแม่น้ำหรือทะเลจึงทำให้วิถีชีวิตเกี่ยวข้องกับอาชีพประมง เจ้าแม่เทียนเฮาหรือเจ้าแม่มาจ้อ จึงมีบทบาท

สำคัญ ได้รับการกราบไหว้บูชาในฐานะเป็นเทพารักษ์สตรีประจำเรือ เป็นสิ่งศักดิ์สิทธิ์ที่เชื่อว่าสามารถปกป้องคุ้มครองการเดินเรือและผู้โดยสารบนเรือให้แคล้วคลาดปลอดภัยจากอันตรายต่าง ๆ ได้ ปัจจุบันนี้ คติความเชื่อเกี่ยวกับเจ้าแม่มาจ้อแพร่หลายไปสู่ชุมชนริมแม่น้ำและทะเล กลายเป็นสัญลักษณ์ของผู้พิทักษ์ปกป้องคุ้มครองชาวเรือ ซึ่งเป็นความเชื่อที่พบเห็นได้ในวัฒนธรรมไทย ต่อมาเมื่อมีชาวจีนไหหลำอพยพเข้ามาตั้งรกรากในประเทศไทยพวกเขาก็ได้สร้างศาลเจ้าแม่ตุ่ยบ่วยเต็งเหนียง (水尾聖娘廟) แต่ด้วยสำเนียงไหหลำคนไทยออกเสียงยากจึงเรียกขานเจ้าแม่จากการสังเกตเฉพาะลักษณะของเทวะประติมานที่มีสีทับทิมจึงขนานนามว่า “เจ้าแม่ทับทิม” สอดคล้องกับข้อสันนิษฐานของเหล่าตั้ง (2551) ที่ได้กล่าวถึงเจ้าแม่จุ้ยบ่วยเซี้ยเนี้ยตามการออกเสียงสำเนียงจีนแต้จิ๋วว่า เมื่อชาวไหหลำอพยพถิ่นฐานมาเมืองไทยก็นำความเชื่อเรื่องพระแม่ชายนํ้ามาสร้างศาลเจ้าในเมืองไทย ลักษณะคล้ายกับการจำลองศาลเจ้าหรือตำแหน่งของมาจู่ ศาลเจ้า “ตุ่ยบ่วยเต็งเหนียง” หรือ “จุ้ยบ่วยเนี้ย” ที่คนส่วนใหญ่รู้จักอยู่เชิงสะพานช้างอิ้งพระนคร และเนื่องจากองค์เทพมีเครื่องประดับประจำองค์เป็นพลอยสีแดง เลยพากันเรียกว่าเจ้าแม่ทับทิม (เหล่าตั้ง, 2551, น. 134)

จากการศึกษาวิจัย สรุปได้ว่า คติความเชื่อเจ้าแม่ทับทิมแบบจีนในไทยเริ่มต้นในช่วงสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น และค่อย ๆ แพร่หลายไปทั่วประเทศไทย เนื่องจากชาวจีนในสังคมไทยส่วนใหญ่อพยพมาจากมณฑลฮกเกี้ยน กวางตุ้งและไหหลำ ต้องอาศัยเรือใบข้ามทะเล ซึ่งมักเจอพายุที่ไม่คาดคิด นอกจากนี้ ในช่วงแรกของการสร้างศาลเจ้าแม่ทับทิมหลังแรกขึ้นที่สามเสน เมื่อปี ค.ศ. 1841 เกิดมีโรคระบาดและสภาพแวดล้อมความเป็นอยู่ที่ไม่ค่อยดีนัก ดังนั้นเจ้าแม่มาจู่จึงดำรงอยู่ในสถานะเป็น “เทพเจ้าผู้คุ้มครองการเดินเรือ” และมี “ความสามารถในการรักษาโรคภัย” ตลอดจนเป็นที่พึ่งทางใจจึงกลายเป็นเทพเจ้าที่สำคัญในความเชื่อของชาวไทย ส่วนพระนามพระ “หมาจ้อ” ปรากฏในวรรณกรรม “นิราศพระยามหานุภาพไปเมืองจีน” (นิราศกวางตุ้ง) ครั้นกรุงธนบุรี เมื่อปีฉลู พ.ศ. 2324 ความว่า “เย็นเช้าไห้เจ้าด้วยม้าพ่อ พระหมาจ้อฟังอิงคิ่งเนื่อง ครั้นคำแขวนโคมเคียงเรียงเรียง ตลอดเบื้องหน้าท้ายที่รายไป” (พระยามหานุภาพ, 2461, น.10-11) พระ “หมาจ้อ” ในนิราศนี้ก็คือเจ้าแม่มาจู่หรือหมาจ้อ ซึ่งเขียนตามสำเนียงจีนฮกเกี้ยน ดังนั้น คติการนับถือบูชาเจ้าแม่มาจู่ในสังคมไทยคงมีมานานแล้ว ต่อมาได้กลายเป็นคติความเชื่อเรื่อง “แม่อ่านาง” สอดคล้องกับ ถาวร สิกขโกศล (2561) ที่กล่าวสรุปไว้ว่า แม่อ่านางของไทยมาจากมาจู่ของจีน แต่ในระยะแรกเรียกทับศัพท์ตามเสียงจีนฮกเกี้ยนว่าหมาจ้อหรือหมาจ้อก่อน ต่อมาจึงแปลความหมายเรียกว่า “แม่อ่านาง” ชื่อนี้ก็น่าจะใช้มาตั้งแต่ยุคอยุธยาแล้ว จนกลายเป็นเทพของไทยไปอย่างกลมกลืน และการปรากฏพระนามในนิราศอย่างน้อยก็แสดงให้เห็นว่า กลุ่มผู้ศรัทธาในสังคมไทยมีความเคารพศรัทธาเจ้าแม่มาจู่อย่างมากจนชื่อเสียงความศักดิ์สิทธิ์เป็นที่รู้จักขจรขยายในสังคม

ประเด็นการกลืนกลายทางวัฒนธรรมของการนับถือบูชา “เจ้าแม่เทียนโฮ่วเต็งหม่าย” “เจ้าแม่ตุ่ยบ่วยเต็งเหนียง” และ “เจ้าแม่เจียตั้นเต็งเหนียง” ภายใต้บริบทการนับถือบูชา “เจ้าแม่ทับทิม” ในสังคมไทย เริ่มต้นจากเทวะลักษณะรูปเคารพเจ้าแม่ทับทิมในฐานะเจ้าแม่เทียนโฮ่วเต็งหม่ายของกลุ่มจีน

ชกเกี่ยวกับทิวทัศน์ลักษณะรูปเคารพเจ้าแม่ทับทิมในฐานะเจ้าแม่ดุษฎีบ่วงเตี้ยแห่งหนึ่งของกลุ่มจีนไหหลำ มีความใกล้เคียงกันจึงทำให้เกิดความเข้าใจคลาดเคลื่อนว่าเป็นเจ้าแม่องค์เดียวกัน ส่งผลทำให้ชื่อศาลเจ้าที่สร้างหลังจากศาลเจ้าแม่ทับทิมที่สามเสนกลายเป็นการเรียกชื่อเจ้าแม่ว่า “เจ้าแม่ทับทิม” ตามสีของอาภรณ์และใบหน้าเทวรูปซึ่งเป็นสีแดงดังอัญมณีทับทิมและสีของเมล็ดทับทิม จากการศึกษาทิวทัศน์ประติมานเจ้าแม่ทับทิม พบว่า ส่วนใหญ่แกะสลักจากไม้โดยยึดตามแบบฉบับเทวรูปเจ้าแม่จากศาลเจ้าแม่ดุษฎีบ่วงเตี้ยแห่งต้นกำเนิดเมืองเหวินซัง แนวคิดที่ว่า ความเชื่อเจ้าแม่ดุษฎีบ่วงเตี้ยแห่งเมืองเหวินซัง (文昌水尾聖娘廟) มณฑลไหหลำ มีหลักฐานที่ค่อนข้างชัดเจนได้รับการยอมรับอย่างกว้างขวาง ขณะที่หลักฐานที่ว่าต้นกำเนิดจากเมืองตั้งอัน (定安水尾聖娘廟) ยังไม่เพียงพอในต่างประเทศ โดยเฉพาะประเทศแถบเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ ความเชื่อเจ้าแม่ดุษฎีบ่วงเตี้ยแห่งศาลเจ้าต้นกำเนิดเมืองเหวินซังมีการแพร่กระจายอย่างกว้างขวางในชุมชนชาวจีน ถึงแม้ว่า “เจ้าแม่ดุษฎีบ่วงเตี้ยแห่งเมืองตั้งอัน” เป็นเทพเจ้าท้องถิ่นไหหลำ (海南本土神祇) แต่ศาลเจ้าแม่ดุษฎีบ่วงเตี้ยแห่งศาลเจ้าต้นกำเนิดเมืองเหวินซังมีความสัมพันธ์อันดีกับศาลเจ้าในต่างประเทศมากมาย สอดคล้องกับสื่อชังจิน (石滄金) ที่ได้กล่าวว่า ความเชื่อเจ้าแม่ดุษฎีบ่วงเตี้ยแห่งเมืองตั้งอันมีการแพร่กระจายอย่างกว้างขวางในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้และมีอิทธิพลในท้องถิ่น จากการสัมภาษณ์ผู้เชี่ยวชาญ นักวิชาการ และประชาชนในท้องถิ่นระหว่างการเดินทางสำรวจเกาะไหหลำ รวมถึงการตรวจสอบข้อมูลที่เกี่ยวข้อง พบว่าศาลเจ้าแม่ดุษฎีบ่วงเตี้ยแห่งเมืองตั้งอันของเมืองเหวินซัง คำว่า “ดุษฎีบ่วง” หมายถึง ริมทะเล ขณะที่ศาลเจ้าแม่ดุษฎีบ่วงเตี้ยแห่งเมืองตั้งอัน คำว่า “ดุษฎีบ่วง” หมายถึง ปลายแม่น้ำหรือปากแม่น้ำ ดังนั้น ศาลเจ้าแม่ดุษฎีบ่วงเตี้ยแห่งเมืองตั้งอันทั้งในเกาะไหหลำมีชื่อเหมือนกันเพราะความบังเอิญ แต่ความเชื่อในชื่อที่จริงแตกต่างกันอย่างมาก ศาลเจ้าที่เหวินซังมีความเชื่อว่าเป็นเทวนารีแห่งท้องทะเล ส่วนศาลเจ้าที่เมืองตั้งอันมีความเชื่อว่าเป็นเทพเจ้าประจำตระกูลหรือบรรพบุรุษ ศาลเจ้าที่เหวินซังมีการแพร่กระจายอย่างกว้างขวางในเกาะไหหลำและมีอิทธิพลต่อความเชื่อของประชาชนในเกาะไหหลำมากกว่าศาลเจ้าที่เมืองตั้งอันอย่างเห็นได้ชัด (石滄金, 2018, p.48)

ประเด็นการผสมกลมกลืนทางวัฒนธรรมของการนับถือบูชา “เจ้าแม่เทียนฮั่วเตี้ยหม่าย” “เจ้าแม่ดุษฎีบ่วงเตี้ยแห่งเมืองตั้งอัน” และ “เจ้าแม่เจียนตั้นเตี้ยแห่งเมืองตั้งอัน” ภายใต้บริบทการนับถือบูชา “เจ้าแม่ทับทิม” ในสังคมไทย เริ่มต้นจากวัฒนธรรมความเชื่อดั้งเดิมของไทยได้ปรับเปลี่ยนเทพเจ้าต่างถิ่นให้กลายเป็นเทพประจำถิ่นภายใต้กรอบแนวคิดของการบูชาเจ้าแม่ทับทิม เจ้าแม่ทับทิมถือเป็นเทพารักษ์สตรี ดังนั้นในบางท้องถิ่นจึงพบว่าเจ้าแม่ทับทิมฝ่ายจีนมีชื่อไทย เช่น เจ้าแม่ปากแพรก เจ้าแม่บ้านโป่ง เจ้าแม่ประตู เจ้าแม่คลองทอง เป็นต้น ดังนั้น “เจ้าแม่ทับทิม” จึงเป็นสิ่งที่ศักดิ์สิทธิ์ที่ชาวไทยให้ความเคารพศรัทธามาช้านาน จุดเริ่มต้นของความเชื่อเป็นคติการนับถือบูชาในฐานะ “ผีสาวเทวดา” จนกลายมาเป็น “เจ้าแม่” เทพารักษ์สตรีที่ถือว่าศักดิ์สิทธิ์จะให้ความคุ้มครองรักษาได้ ทั้งในพื้นที่ทางน้ำและทางบก ดังตัวอย่างจากศาลเจ้าแม่ทับทิมทอง เจ้าแม่รัศมีจันทร์ และเจ้าแม่สายน้ำค้าง แหลมเหลว ตำบลบ้านแหลม

อำเภอบ้านแหลม จังหวัดเพชรบุรี เป็นศาลเจ้าหลังคาทรงไทย สร้างในลักษณะ 3 หลังติดกันอยู่กลางทะเลปากแม่น้ำเพชรบุรี ชาวประมงในพื้นที่ต่างเคารพศรัทธา เพราะมีคติความเชื่อว่าเจ้าแม่ทั้ง 3 คอยควบคุมดูแลอาณาบริเวณปากแม่น้ำเพชรบุรีแห่งนี้ ดังนั้น ผู้วิจัยจึงสามารถกล่าวได้ว่า เจ้าแม่ทับทิมฝ่ายไทยก็ถือเป็นเทวนารีแห่งท้องทะเลด้วยเช่นกัน หรือตัวอย่างศาลเจ้าแม่ทับทิม ริมคลองบางเชือกหนังฝั่งเหนือ แขวงคลองชักพระ เขตตลิ่งชัน กรุงเทพฯ ซึ่งมีประวัติติดไว้ที่ผนังศาลหลังเดิมว่าเป็นเรือไทย ต่อมามีการบูรณะเมื่อปี พ.ศ. 2546-2547 สร้างใหม่เป็นทรงเก๋งจีน ประดิษฐานเทวะประติมานเจ้าแม่ 3 องค์ คือเจ้าแม่ทับทิม เจ้าแม่แก่นจันทร์ และเจ้าแม่จันทร์หอม มีพิธีอัญเชิญเจ้าแม่ขึ้นประทับศาลใหม่เมื่อเดือนมกราคม ปี พ.ศ. 2548 และยังมีการมีการนับถือเจ้าแม่พิมพิลาไลย เจ้าแม่ตะเคียนทอง เจ้าแม่ทองคุณในบริเวณใกล้เคียงกันด้วย เห็นได้ชัดเจนว่าเป็นหนึ่งในตัวอย่างของศาลเจ้าแบบไทยที่ถูกกลืนกลายเป็นศาลเจ้าแบบจีน ดังนั้น แสดงให้เห็นว่าเดิมเป็นศาลเจ้าแม่ทับทิมแบบไทย ลักษณะเป็นศาลทรงไทย แต่ได้รับการบูรณะใหม่สร้างตามรูปแบบสถาปัตยกรรมจีนในภายหลัง ส่วนภายในพื้นที่วัดยังมีการบูชาเจ้าแม่พิมพิลาไลย เจ้าแม่ตะเคียนทอง และเจ้าแม่ทับทิมแบบไทย มีทั้งเทวะลักษณะหุ่นรูปเคารพใส่ชุดไทยโบราณ ห่มสไบ และเสาไม้ศักดิ์สิทธิ์ห่มสไบ สะท้อนให้เห็นถึงคติการบูชาเจ้าแม่ทับทิมฝ่ายไทยมาก่อนแล้วจึงเปลี่ยนมาเป็นเจ้าแม่ฝ่ายจีนภายหลังจากสร้างศาลเจ้าหลังใหม่ซึ่งเทวะประติมานได้กลืนกลายไปเป็นเจ้าแม่เพียงโหล่วเซี่ยบ้อของจีน ซึ่งมีเทวะลักษณะแบบท่านั่ง เนื้อเซรามิกจีน แต่เทวะลักษณะเจ้าแม่จันทร์หอมยังคงเป็นแบบไทย ไม่ถูกกลืนกลายเป็นเจ้าแม่ฝ่ายจีน ผู้วิจัยมีความเห็นว่าเนื่องจากยังไม่มีเรื่องราวหรือตำนานเทพเจ้าฝ่ายจีนองค์ใดที่จะเชื่อมโยงกันได้ ส่วนชื่อเจ้าแม่แก่นจันทร์พบว่าเป็นชื่อเรียกเจ้าแม่ทับทิมในฐานะเจ้าแม่เพียงโหล่วเซี่ยบ้อเช่นกัน ดังตัวอย่างที่ศาลเจ้าแม่แก่นจันทร์ ตำบลเจดีย์หัก อำเภอเมือง จังหวัดราชบุรี

ส่วนการเรียกขาน “เจ้าแม่ทับทิม” ที่ซึ่งใช้เรียกชื่อศาลเจ้าจีนด้วยนั้น ไม่ได้แปลตรงตัวจากชื่อต้นกำเนิดจากภาษาจีน แต่มาจากลักษณะเด่นที่เห็นเมื่อมีการสร้างเทวรูปบูชา คือมีเครื่องทรงสีแดงทับทิมเหมือนกัน เมื่อศึกษาประเด็นการเรียกขานพระนาม “เจ้าแม่ทับทิม” พบว่า จตุรนาทิตะแห่งไหหลำประกอบด้วยเจ้าแม่เจี๋ยตื้นเต็งเหนียง เจ้าแม่เทียนโฮ่วเต็งหม่าย เจ้าแม่ต๋วยบ่วยเต็งเหนียง และเจ้าแม่ไ่หว่าเต็งเหนียง (泰華聖娘) มีเพียงเจ้าแม่ 3 องค์ที่ผู้คนในสังคมไทยเรียกว่า “เจ้าแม่ทับทิม” เหลือเพียงเจ้าแม่ไ่หว่าเต็งเหนียงที่ผู้คนไม่ได้เรียกว่าเจ้าแม่ทับทิม หากแต่ชาวจีนกลุ่มไหหลำในไทยจะเรียกเจ้าแม่เจี๋ยตื้นเต็งเหนียงว่า “ยี่ง่วยโฝ” (二月婆) หรือเจ้าแม่ทับทิมเดือน 2 เรียกเจ้าแม่เทียนโฮ่วเต็งหม่ายว่า “ตาง่วยโฝ” (三月婆) หรือเจ้าแม่ทับทิมเดือน 3 เรียกเจ้าแม่ไ่หว่าเต็งเหนียงว่า “ล้ง่วยโฝ” (六月婆) หรือเจ้าแม่ทับทิมเดือน 6 และเรียกเจ้าแม่ต๋วยบ่วยเต็งเหนียงว่า “ต้ง่วยโฝ” (十月婆) หรือเจ้าแม่ทับทิมเดือน 10 ถือเป็นการเรียกชื่อเฉพาะกลุ่มไม่ได้เรียกแบบแพร่หลายทั่วไป ผู้คนทั่วไปมักจะเรียกตามชื่อที่ปรากฏในป้ายชื่อศาลเจ้า ซึ่งป้ายชื่อศาลเจ้าที่ประดิษฐานองค์เจ้าแม่ไ่หว่าเต็งเหนียงมีป้ายชื่อศาลเจ้าว่า “ศาลเจ้าไ่ฮั่ว” ผู้คนจึงเรียกกันว่า “เจ้าแม่ไ่ฮั่ว” หรือ “เจ้าแม่ไ่หว่า”

ดังนั้นจึงเห็นได้ชัดเจนว่า เทวณารทั้ง 3 องค์นี้จึงมีความแตกต่างทางด้านประติมานวิทยาที่มักจะถูกแต่งกายด้วยชุดสีแดง เป็นที่มาของการเรียกขานว่า “เจ้าแม่ทับทิม” และเรื่องราวตำนานที่มีความเกี่ยวข้องกับสายน้ำเหมือนกันจึงเกิดความเข้าใจคลาดเคลื่อน คนไทยส่วนใหญ่ก็ยังคงมีความสับสนและเรียกเทวณารทั้ง 3 องค์รวมกันว่า “เจ้าแม่ทับทิม” นอกจากนี้ยังพบการกลืนกลายทางวัฒนธรรมของกลุ่มจีนแต่จีวซึ่งนับถือบูชา “ปิงเถ่าม่า” ในฐานะเจ้าแม่ทับทิมอีกด้วย และยังคงเรียกขานกันมาจนถึงปัจจุบัน ผู้วิจัยมีความเห็นว่า หากจะให้ผู้คนเปลี่ยนคำเรียกให้ถูกต้องคงยากที่จะแก้ไขเพราะได้กลืนกลายจนกลมกลืนมาอย่างยาวนานนับร้อยปี แม้แต่ป้ายชื่อศาลเจ้าเองก็ยังคงใช้คำเรียกนี้มาจนถึงปัจจุบัน แม้จะมีศาลเจ้าหลายแห่งที่เรียกขานหรือแปลความหมายให้เป็นเทวณารที่ต่างองค์กันได้อย่างชัดเจน สามารถยกตัวอย่างได้ที่ศาลเจ้าพ่อเทพารักษ์ ศาลเจ้าแม่ทับทิม ตำบลปากน้ำโพ อำเภอเมือง จังหวัดนครสวรรค์ แปลชื่อเจ้าแม่เทียนฮั่วเต็งหมายว่า “เจ้าแม่สวรรค์” แปลชื่อเจ้าแม่ดู่บ่วยเต็งเหนียงว่า “เจ้าแม่ทับทิม” ทำให้ผู้คนเข้าใจอย่างถูกต้องว่าเป็นเทพเจ้าคนละองค์มาแต่เดิมอยู่แล้ว ดังนั้นแสดงให้เห็นว่า ไม่ได้เกิดความเข้าใจคลาดเคลื่อนในทุกพื้นที่ที่มีการบูชาเจ้าแม่ อย่างน้อยก็ยังมีศาลเจ้าที่เรียกขานเจ้าแม่ต่างกันเพื่อต้องการสื่อสารให้เข้าใจว่าเป็นเจ้าแม่คนละองค์กัน

ผลการวิจัยสามารถตอบโจทย์ประเด็นปัญหาที่ตั้งไว้ได้อย่างชัดเจน โดยแสดงให้เห็นถึงการสังสรรค์ทางวัฒนธรรม การกลืนกลายทางวัฒนธรรม การผสมกลมกลืนทางวัฒนธรรม ตลอดจนการหลอมรวมทางวัฒนธรรม การรักษาสันติภาพ การสร้างความสัมพันธ์ระหว่างกลุ่มคนต่างวัฒนธรรม ดังนั้น สรุปผลการวิจัยได้ว่า คติการนับถือบูชาเจ้าแม่ทับทิมในสังคมไทย เป็นกระบวนการที่คนไทยได้รับเอาคติการนับถือบูชาเทวณารแห่งท้องทะเลของกลุ่มจีนฮกเกี้ยน เทวณารแห่งสายน้ำของกลุ่มจีนไหหลำ และเทพารักษ์ชุมชนของกลุ่มจีนแต้จิ๋ว เกิดการถูกดูดซับหรือผสมผสานเข้ากับคติความเชื่อเรื่องผีสงเทวดาและพระภูมิไทยจนกลายเป็นส่วนหนึ่งของคติความเชื่อร่วมกัน ทำให้คติการนับถือบูชาเจ้าแม่ทับทิมแบบจีนกลายเป็นกระแสหลัก ซึ่งโดยทั่วไปแล้ว กระบวนการนี้เกิดขึ้นเมื่อคนไทยได้มีการติดต่อและแลกเปลี่ยนทางวัฒนธรรมความเชื่อระหว่างกลุ่มคนจีนที่มีวัฒนธรรมแตกต่างกัน อย่างไรก็ตาม คติการนับถือบูชาเจ้าแม่ทับทิมแบบไทยแม้จะไม่ได้เป็นคติการนับถือบูชากระแสหลักในปัจจุบัน แต่เป้าหมายทางวัฒนธรรมความเชื่อพื้นฐานของการนับถือบูชาเจ้าแม่ทับทิมทั้งแบบไทยและแบบจีนสามารถบูชาร่วมกันได้ ไม่เกิดความขัดแย้งแต่ประการใด สอดคล้องกับ เฉินรู่ยกุย (陳瑞貴) ที่ได้กล่าวถึงการกลืนกลายทางวัฒนธรรมไว้ว่า เมื่อต้องเผชิญกับผลกระทบของสภาพแวดล้อมภายนอกและกลุ่มชาติพันธุ์ที่หลากหลาย เราต้องแสวงหาความสามัคคีโดยยึดตามนโยบายภายในสังคมเดียวกันเป็นพื้นฐาน ซึ่งนโยบายเหล่านี้มีจุดมุ่งหมายเพื่อเป็นแนวทางในวัฒนธรรมประเพณีที่ไม่ใช่กระแสหลัก เช่น ประเพณีของชนกลุ่มน้อยทางชาติพันธุ์ผ่านการหลอมรวมเพื่อลดความขัดแย้งทางวัฒนธรรม เป้าหมายพื้นฐานคือเพื่อให้ผู้คนสามารถอยู่ร่วมกันได้อย่างกลมกลืน

ผู้วิจัยมีความเห็นว่า คติการนับถือบูชาเจ้าแม่ทับทิมในสังคมไทยเมื่อมีการกลืนกลายทางวัฒนธรรม และได้เผยแพร่คติความเชื่อไปในพื้นที่ต่าง ๆ ทั่วประเทศไทยจนเกิดการผสมกลมกลืนกับคติความเชื่อดั้งเดิมของพื้นที่นั้นย่อมส่งผลให้ในประเทศไทยปรากฏการสร้างศาลเจ้าแม่ทับทิมที่มีความหลากหลาย ทั้งศาลเจ้าแม่ทับทิมแบบไทย ศาลเจ้าแม่ทับทิมแบบจีน ศาลเจ้าแม่ทับทิมแบบไทยผสมผสานการบูชาแบบจีน และศาลเจ้าแม่ทับทิมแบบจีนผสมผสานการบูชาแบบไทย ดังนั้น จากการที่เทวะประติมานเจ้าแม่ทับทิมมีเทวะลักษณะที่ใกล้เคียงกันมาก การที่จะสามารถเข้าใจหรือแยกแยะได้ว่า “เจ้าแม่ทับทิม” ที่ใดมีคติการนับถือบูชาแบบใด ประดิษฐานเทวะประติมานเจ้าแม่ทับทิมพระองค์ใด จึงควรพิจารณาจาก “อักษรจีนที่จารึกไว้หน้าโต๊ะหรือเหนือแท่นบูชา” เป็นหลัก ซึ่งจะทำให้เราทราบได้อย่างชัดเจนว่า เจ้าแม่ทับทิมพระองค์นั้นคือเจ้าแม่ทับทิมฝ่ายจีนพระองค์ใด คือ “เจ้าแม่เทียนโหว่เซี่ยบ้อของกลุ่มเงินฮกเกี้ยน” หรือ “เจ้าแม่เทียนโหว่เต็งหม่ายซึ่งกลุ่มเงินไหหลำนับถือร่วมกับกลุ่มเงินฮกเกี้ยน” หรือ “เจ้าแม่ต๋วยบ่วยเต็งเหนียงของกลุ่มเงินไหหลำ” หรือ “เจ้าแม่เจียตุนเต็งเหนียงของกลุ่มเงินไหหลำ” หรือ “องค์ปึงเถ่ามาของกลุ่มเงินแต้จิ๋ว” ซึ่งสามารถแก้ปัญหาการเข้าใจคลาดเคลื่อนได้ผลวิธีหนึ่ง

ข้อเสนอแนะการวิจัย

1. ข้อเสนอแนะที่ได้จากการวิจัย

สามารถนำผลการวิจัยมาจัดทำฐานข้อมูลงานวิจัยด้านคติชนที่มีการศึกษาด้านคติความเชื่อเรื่องเทพเจ้าจีน สิ่งศักดิ์สิทธิ์ไทย-จีน เพื่อเป็นแนวทางในการทบทวนวรรณกรรม รวมทั้งสามารถนำผลการวิจัยไปประยุกต์ใช้ในการเรียนการสอนวิชาชุมชนจีนกับความเชื่อ การหลอมรวมทางวัฒนธรรมในสังคมไทย เพื่อสำรวจและทบทวนประเด็นการวิจัยด้านความเชื่อของกลุ่มเงินฮกเกี้ยน แต้จิ๋ว และไหหลำในสังคมไทย

2. ข้อเสนอแนะในการทำวิจัยครั้งต่อไป

ควรมีการสำรวจความเชื่อที่เป็นผลมาจากกระบวนการกลืนกลายและการผสมกลมกลืนทางวัฒนธรรมอย่างต่อเนื่องของกลุ่มเงินในสังคมไทยในประเด็นอื่น ทั้งนี้ เพื่อสำรวจและรวบรวมประเด็นการวิจัยด้านคติชน เช่น เทวะตำนาน นิทานพื้นบ้าน ความเชื่อ พิธีกรรม ประเพณี และเทศกาล เพื่อเป็นแนวทางในการวิจัยด้านคติชน ตลอดจนชี้ให้เห็นแนวโน้มการวิจัยด้านคติชนในสังคมไทยต่อไป

กิตติกรรมประกาศ

บทความวิจัยนี้อยู่ภายใต้โครงการวิจัยเรื่อง เทวณารี “เทียนโฮ่วเต็งหม่าย” “ต๋วยบ่วยเต็งเหนียง” และ “เจียตั้นเต็งเหนียง” : การกลืนกลายทางวัฒนธรรมภายใต้บริบทการนับถือบูชา “เจ้าแม่ทับทิม” โดยได้รับงบประมาณสนับสนุนการวิจัยจากมหาวิทยาลัยหอการค้าไทย งบประมาณเงินอุดหนุนจากกองส่งเสริมการวิจัย UTCC Research Fund 2024 ประเภท Strategic Research Fund ปีการศึกษา 2567 และผ่านการรับรองจริยธรรมการวิจัยในมนุษย์ของมหาวิทยาลัยหอการค้าไทย เลขที่การรับรอง A04014/2025

เอกสารอ้างอิง

- กรมศิลปากร. (2552). *บทละครนอก เรื่องพิกุลทอง*. กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร กระทรวงวัฒนธรรม.
- ถาวร ลิกขโกศล. (2561). จาก “มาจู่” สู่เจ้าแม่ทับทิมไหหลำ. *ศิลปวัฒนธรรม*, 39(8), 152-164.
- เทพย์ สาริกบุตร. (2509). *ภูมิเทพยพิธิ ประมวลพิธีกรรมการตั้งศาลพระภูมิครบถ้วนสมบูรณ์*
แบบโหลหลวง และแบบสามัญที่ท่านโหราจารย์ถือปฏิบัติ. กรุงเทพฯ: เสริมวิทยบรรณาการ.
- พระยามหานุภาพ. (2461). *นิราศพระยามหานุภาพไปเมืองจีน ครั้งกรุงธนบุรี เมื่อปีฉลู พ.ศ. 2324*.
- พระนคร: โรงพิมพ์โสภณพิพรรฒธนากร.
- ราชบัณฑิตยสถาน. (2565). *พจนานุกรมศัพท์ผังเมือง ฉบับราชบัณฑิตยสถาน*. กรุงเทพฯ : ธนาเพรส.
- สำนักงานราชบัณฑิตยสถาน. (2556). *พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. 2554*. กรุงเทพฯ: นานมีบุ๊คส์พับลิเคชั่นส์.
- สำนักงานราชบัณฑิตยสถาน. (2563, กันยายน 21). *cultural hybridity: ลูกผสมทางวัฒนธรรม*.
[status update]. Facebook. https://www.facebook.com/photo.php?fbid=3489106767814060&id=206167399441363&set=a.3078834495507958&locale=th_TH
- สำนักราชเลขาธิการ. (2531). *สถาปัตยกรรมพระบรมมหาราชวัง*. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์กรุงเทพ.
- สุภัทรดิศ ดิศกุล, หม่อมเจ้า. (2535). *ประวัติศาสตร์เอเชียอาคเนย์ ถึง พ.ศ. 2000*. กรุงเทพฯ: รุ่งแสงการพิมพ์.
- แสงอรุณ กนกพงศ์ชัย. (2547). *บ่บัดบ่ยังกั๊ว วัฒนธรรมไทยจีน : ไม่รู้ต้องแสง*. กรุงเทพฯ: สีดา.
- เหล้าตึง. (2551). *เรื่องเล่าชาวแต้จิ๋ว*. กรุงเทพฯ: นิวเซ็นจูรี.
- อนรรักษ์ ดีพิมาย. (2568). การนับถือผีจากหลักฐานทางโบราณคดียุคต้นประวัติศาสตร์. ใน *ถวณารถ*
สังข์เงิน (บก.), *ผีในวัฒนธรรมไทย* (พิมพ์ครั้งที่ 1, น. 226-259). กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร.

- Abdinassir, N. (2024). Assimilation and Acculturation Processes in the Study of Inter-Ethnic Marriages. *Special Treatment Interdisciplinary Journal [Különleges Bánásmód Interdiszciplináris folyóirat]*, 10. (SI), 7-21.
- 陳瑞貴. (2001). 全球化下多元文化性的可能. 國際論壇, 2(1), 1-15.
- 石滄金. (2018). 東南亞水尾聖娘信仰，廣泛分布在地化影響. 海南之聲第53期. 吉隆坡：馬來西亞雪隆海南會館 (天后宮).
- 王俞春. (2014). 海南移民史誌. 曼谷：泰國海南文化教育基金會.
- 余偉、鄭鋼. (2005). 跨文化心理學中的文化適應研究. 心理科學進展, 2005(13), 6.